

Madách Könyvtár — Új folyam 47.

Bárdos Dávid

Madách Imre beszéde

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Bárdos Dávid

Madách Imre beszéde

© Bárdos Dávid

Készült Budapesten, 2006-ban. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

Madách Irodalmi Társaság
Budapest
2006

ISBN 963 9386 36 7
ISSN 1219-4042

ELŐSZÓ

Madách Imre előbb országgyűlési beszédével keltett közfigyelmet, és csak hónapokkal később főművével, *Az ember tragédiájával*. „Átértékelése” még életében, néhány hét alatt megtörtént. Bérczy Károly írta neki 1861 őszén: „Aztán meg benned a szónokot és publicistát itt Pesten egy időre anélkül is háttérbe toltad az »Ember tragoediájának« szerzője”. Az utókor is így volt ezzel, annak ellenére, hogy időnként napvilágot láttak Madách beszédéről és publicisztikájáról szóló írások is.

A Madách Könyvtárban immár másod ízben jelenik meg részletes elemzés az országgyűlési beszédéről, ami csalhatatlan jele a politikus és publicista Madách újra felfedezésének, s hozzásegít ahhoz, hogy élet és életmű, beszéd és írás, szépirodalom és publicisztika között jobban megértsük az összefüggéseket.

A mellékleteket számozatlan lapok egészítik ki: néhány nappal az elhangzottak után három képviselő, köztük Madách Imre beszéde egy külön füzetben, önálló kiadványként megjelent; ennek hasonmását tesszük közzé. (*Tissza [!] László, gr. Széchenyi Dénes és Madách Imre tartott beszédei*. Pest, 1861. június 2.)

A. Cs.

TARTALOM

I. Madách Imre, a képviselő	9
II. A beszéd születése és fogadtatása	11
III. A beszéd típusa, szerkezete	16
IV. A beszéd szerkezete és gondolatmenete	18
1. A bevezetés	18
2. A tárgyalás	20
a) Vezéreszmék: organizálás	20
b ₁) Vezéreszmék: civilizálás – műveltség	23
b ₂) Vezéreszmék: civilizálás – politikai érettség	25
c ₁) Összefoglalás: Deák Ferenc támogatása	27
c ₂) Összefoglalás: Tisza Kálmán módosítványa	29
3. A befejezés (kitérőkkel)	31
V. A siker	34
VI. Madách, a retorika művésze	36
VII. A siker titkai	39
1. Stíluseszközök	39
a) Mondatalakzatok	39
b) Megszólítás és kérdés	41

c) Humor és irónia	42
d) Hasonlatok és szállóigék	44
2. A beszéd nyelve	45
3. A beszéd szókincse	47
4. Madách műveltsége (utalások)	50
VIII. Madách, Az ember tragédiája szerzője	53
Irodalom	55
Jegyzetek	58

MELLÉKLETEK

I. számú melléklet – Madách Imre:

A felirat vagy határozat kérdésében	65
II. számú melléklet – Stilisztikai alakzatok	75
III. számú melléklet – A szöveg szójegyzéke	79
IV. számú melléklet – A szöveg korabeli közlésének hasonmása	97

I. MADÁCH IMRE, A KÉPVISELŐ

A XIX. század története tele van nagy szónokokkal. Mindenki ismeri Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos, Széchenyi István nevét. Az is közismert, hogy a hatvanas évek legnagyobb politikusai, Deák Ferenc, gróf Teleki László, Tisza Kálmán is kiváló szónokok voltak. De azt már nagyon kevesen tudják, hogy az 1861-es országgyűlés egyik legnagyobb szónoki sikerét Madách Imre aratta.

Madách Imrét ma úgy ismerik az emberek, mint a XIX. századi magyar irodalom legnagyobb versés drámájának, *Az ember tragédiájának* íróját. Ám első nagy sikerét nem irodalmi, hanem politikai téren érte el.

Az 1860. október 20-án megjelent császári rendelet, az úgynevezett októberi diploma után Ferenc József kezdeményezte az országgyűlés összehívását. A megyékben újra megindult a politikai élet. A Nógrádban létrejött megyebizottmány 1861. január 10-én kelt felhívása, illetve a március 12-én kelt nyilatkozat, melyeknek megszövegezésében Madách Imre aktívan részt vett, már mutatták, hogy politikai nézetei 1849 óta lényegében változatlanok. Krizsán László szerint a márciusi „nyilatkozat a legforradalmibb, a legeltökéltebb kiállítás 1848 ügye és annak folytatása mellett.”¹ Nógrádban szinte azonnal felmerült Madách Imre követté választásának gondolata. Ez egyébként sem véletlen. Már a fiatal Madách Imre is kiemelkedett kortársai közül. Erről így ír tanulmányában Szabó Béla: „A politikai életbe lépő Madáchot már ekkor pályatársai fölé emelte átlagon felüli műveltsége, irodalmi érdeklődése és elhivatottságérzete. A felvilá-

gosodás és a nagy francia forradalom szülte liberalizmusnak lelkes tisztelője és rajongója.”² Aztán ehhez járult Madách 1848–49-es bátor szereplése, majd az ötvenes évek hűsége, az, hogy börtönt is szenvedett elveiért.

Így történt, hogy 1861. március 12-én Balassagyarmaton, az akkori megyeközpontban kinyomtatták Madách Imre választási röplapját *Politikai hitvallomás* címmel.³ Ebben fejtette ki, hogy képviselővé választása esetén a 48-as eszmék mellett fog kitartani.

A röpirat hatását sejteni lehet abból a tényből, hogy egy bő héttel később, március 20-án Madách Imre lett Nógrád megye egyik országgyűlési képviselője. A kérdésben olyan nagy volt az egyetértés, hogy bár két politikai tábor alakult ki a tanácskozások során, őt ellenjelölt nélkül, közösen, egyhangúan választották a megye képviselőjévé.

1861. április 6-án Madách részt vett az országgyűlés megnyitására. Valamivel később, május közepén megkezdődött a házvitája arról, vajon feliratot, vagy határozatot helyesebb-e intézni az uralkodóhoz. Mindkét párt vezetője: Deák Ferenc is, Teleki László is nagy népszerűségnek örvendett, melyet többek között kiváló szónoki képességüknek köszönhetnek.

A rengeteg felszólalás miatt egyre inkább elhúzódó vitához Madách is szeretett volna hozzászólni, és annak ellenére, hogy felkérték, ne nyilatkozzon az idő szűkössége miatt, nem volt hajlandó visszavonni hozzászólási kérelmét, így május 28-án szót kapott. Aznap mondta el „*A felirat vagy határozat kérdésében*” címen ismert beszédét, mellyel osztatlan sikert aratott.

II. A BESZÉD SZÜLETÉSE ÉS FOGADTATÁSA

A felkészülésről, az anyaggyűjtésről, a beszéd megszületéséről keveset tudunk. Maga a beszéd két helyen árulkodik arról, hogy az országgyűlési felszólalások, a vita közben Madách változtatta a szöveget. Az első ilyen árulkodó mondat a szöveg harmadik bekezdésében olvasható „*De melynek borzadalmait oly remekül ecsetelték már előttem, hogy halovány színeimmel hozzájárulni nem akarok, s csak annak vizsgálatába bocsátkozom...*” Akár szerepeltek az eredeti elképzelésben a tizenkét évre vonatkozó panaszok, akár nem, Madách mindenképpen a felszólalásokra utal ezzel a mondattal. A második ilyen, a beszéd utólagos megváltoztatásáról valló részlet az utolsó négy bekezdés. Itt szó szerint olvashatjuk: „*Még csak néhány részint a házban, részint szomszédainknál felmerült eszmére kívánok reflektálni*”. Jól látható egyébként is, hogy az idézett mondat előtt egy klasszikus beszédzárlat van, egy buzdítás: „*Összezsaphatnak még egyszer felettünk a keserűség setét hullámai; de a mi győzelmünk csak idő kérdése, a durva erőszak csak efemer győzelmet arathat, az eszme fölkel és közvagyonná lesz, melyért első kimondói elvérezének.*”

A beszéd eredeti formája nagy valószínűséggel még Sztregován készült. Erre vall, hogy fő gondolatát az országgyűlés céljáról és jelentőségéről már megfogalmazta követte választása után elmondott beszédében:⁴ „*Ha majd látandja azon hatalom, mely hazánk megsemmisítésére tör, hogy az ország gyűlése egy ember gyanánt, mint szeretem hinni, nyilatkozik a sarkalatos jogok mellett, melyek megőrzése tisztéül tétetett, lehet, sőt való-*

színű, hogy meg fogja azt szüntetni, ez hatalmában áll, üldözheti egyes tagjait is, ez is lehetséges, de nem áll hatalmában az ígét, mely kimondatott, a nemzet összes képviselőinek nyilatkozatát elrejtteni Európa előtt, mely figyelemmel hallandja azt;”

Ezzel szinte azonos az a szövegben elhangzó szakasz, amely talán eredetileg a beszéd zárzata lett volna: „Éppen azért tehát, mert tudom, hogy szavunk határozat formájában is végig fogja rezegni a világot, hiszem én is, mit az igen tisztelt képviselők mondottak, hogy országgyűlésünk nem lesz eredménytelen; mert most a jelenben más eredményt nem is várok, mint azt, hogy megértsen a világ, s hiszek lételünk biztos voltában a jövőben, mert e megértett szó a jog, igazság és haladás szava leend.”

A sztregovai előkészületeket bizonyítja egy olyan feljegyzés is Madách hátrahagyott jegyzetei között, amelyet ehhez a beszédhez felhasznált, és kivételesen, úgy látszik, nem semmisített meg. Nem is akármilyen szövegdarabról van szó: éppen a Gibbon-jegyzet maradt meg, amelyből az egész beszéd kiindul:

Beszéd (első mondata)

Jegyzet (részlete)⁵

Gibbon, a nagy angol történet-író azt mondja: „Ha Allarich a ravennai tanácsban lett volna, valószínűleg ugyanazon rendszabályokat javasolja, melyekhez Honorius miniszterei, az ő ellenében nyúltak!”

Gibbon 31ik cikk 1ső fejezet kezdete: (...) Ha Allarich, a ravennai tanácsban jelen leendett, valószínűleg ugyanazon rendszabályokat javasolja, melyekhez Honorius miniszterei valóban nyúltak.

Mindez azért különösen érdekes, mert bizonyítja, Madách nem jelentéktelen vidéki képviselő, akire Pesten ragad valami a nagyok nézeteiből, aki hiúságból ragaszkodik minden áron beszéde elmondásához, hanem épp ellenkezőleg, az országgyűlésre jól felkészülten érkező, a világpolitikában tájékozott, széleskörű, friss műveltséggel rendelkező ember, aki egészen új szempontokat tár a követtársai elé. Ez is bizonyítja, amit a *Tragédia* is, hogy Sztregováról Európára látni.

Az *Országgyűlési Napló*ból kiderül, hogy Madáchnak óriási sikere volt, hallgatósága harminchétszer szakította félbe tetszésnyilvánítással.

Már másnap, május 29-én megjelent a beszéd a *Magyarország* című lap mellékleteként. A lap így kommentálta: „...Madách Imre tartott közfigyelmet nyert jeles beszédet.”⁶ Ugyanezen a napon a *Magyar Sajtó* ezt írta „Bónis Sámuel jeles szónoklatát legközelebb egész terjedelmében közlendjük, úgy szintén Madách Imre beszédét is, melyre annak érdekessége és újabb eszméi miatt előre figyelmeztetjük olvasóinkat.”⁷ A *Sürgöny* című lap pedig még mindig 29-én így számolt be az eseményről: „Madách Imre, az eddig fellépett ujonc-szónokok egyike, ki egy kissé elfogult vala ugyan, de beszéde szabatos, s nagy olvasottságot tanúsított. Különösen sikerült beszédének azon része, melyben megmutatá, hogy a magyar nemzet Szent Istvántól kezdve az európai civilisationnak mindig előterén állott, s ezért ha a németek bennünket hálátlanoknak cimeznek, mivel civilisatiojukat egyedül nekik köszönhetjük, ez annyit tesz, mintha a kakas a maga kukorékolásának érdemet tulajdonítana.”⁸ Majd 30-án a *Magyar Sajtó*, június 1-jén pedig a *Sürgöny* közölte. Később három különböző német nyelvű lapban,

valamint röpirat formájában mind magyarul, mind németül, legvégül pedig Tisza László és gróf Széchenyi Dénes felszólalásával együtt külön kiadványként is megjelent.⁹ Édesanyjához írott leveléből¹⁰ is kiderül, mekkora sikert aratott Pesten:

„Kedves jó Mamám!

Tegnap beszéltem az országgyűlésen tökéletes sikerrel. Rendkívüli tetszés és taps között, a városban kocsmákban kávéházakban az nap csak arról beszéltek, mindez pedig annál nehezebb volt, mert a tárgyat már két hétig csépezték, a publicum meguntta még hallgatni is, s valami újat találni kétszeres mesterség. Az újságokat ma reggel mellyek megjelentek, elküldtem. Három külföldi német lapban is meg fog jelenni beszédem, s külön röpiratban magyarul és németül, majd ezekből küldök haza. Egészségemnek az igaz egy kicsit ártott, amennyire bizon az izgatottságtól a szívverés erősebb lett, de Kovácsnak is olly öröme volt a sikerben, hogy azért meg bocsájtott, meg parancsolta, hogy két nap ne mennek ülésbe s csillapító szereket szedjek s minden jó lesz.

Kezeidet csókolom a gyermekcskével együtt a többieket tisztelem, s kérve továbbra is szeretetedet, vagyok

holtig hálás fiad

Madách Imre

A küldött lapokat kérlek tedd el, és Sréter Miklós barátomnak is mutattasd. – Beszédem után minden nevezetesebb követ felkelt a helyéről, hozzám jött kezet szorítani, s valami fél fertályig a tanácskozás is meg szakadt. Beszédem közben barátaim féltek, hogy rosszul leszek, olly rendkívül halvány voltam, mint mondják.”

A hazaküldött újságok sajnos elvesztek a Madách-hagyaték-ból.¹¹ Madách készült felszólalni a nemzetiségek kérdésében is. Ez annál is inkább érthető, hiszen Nógrád jórészt szlovák lakosságú volt, Madách ezért fordult már választási röpiratában is külön „*tót ajkú választóihoz*”. Ennek a beszédnek az elmondására azonban az országgyűlés korai berekesztése miatt nem került sor. Egy ideig úgy látszott, a szöveg napvilágot lát Pompéry János lapjában, de a politikai helyzet gyors romlása miatt csak megcsonkítva jelent meg. (Erről Nagy Ivánnak Madáchhoz írott leveléből tudunk.)¹² Összegyűjtött beszédeit először Gyulai Pál közölte Madách *Összes műveinek* kétkötetes kiadásában 1880-ban, majd megjelent 1942-ben a Halász Gábor szerkesztette Madách-összesben is. A beszédek külön kiadványban 1987-ben jelentek meg a Magvető Könyvkiadónál a Gondolkodó Magyarok sorozatban Szigethy Gábor előszavával és jegyzeteivel.

III. A BESZÉD TÍPUSA, SZERKEZETE

Hogy láthassuk, hogyan nyűgözte le a hallgatóságot Madách ezzel a rendkívül ötletes és fordulatos beszéddel, nézzük magát a szöveget.¹³

Az első kérdés, hogy a szónoki beszédnek melyik típusába sorolható be Madáché. A klasszikus, arisztotelészi retorika három beszédtypust különböztetett meg, a tanácsadó, a törvényszéki és a bemutató beszédét.¹⁴ Madarászné Marossy Ágnes¹⁵ említi cikkében Pécseli Király Imrét, aki 1612-ben megjelent latin nyelvű retorikájában négy fő beszédtypust említ. Ezek pedig a tanító beszéd, a törvényszéki beszéd, a tanácskozó beszéd illetve az ünnepi beszéd. A romantikára általában nem jellemzők a tiszta műfajok, ennek ellenére Madách felszólalása elég egyértelműen az arisztotelészi tanácsadó, illetve a modernebb felosztás szerinti tanácskozó beszéd, azaz a *genus deliberativum* kategóriájába sorolható be. Maga a beszéd, amely nagyjából követi a klasszikus retorikai formát, erősen romantikus stílusú. Ez tökéletesen megmutatkozik, mint majd látni fogjuk, a néha végletes fogalmazásban vagy az erős ellentéteztésekben.

Madách szónoklatát a hagyományos módon három részre lehet felosztani.

A beszéd a szokásos bevett megszólítással indul. Az első rész, a bevezetés további két egységre választható szét: a jóindulat megnyerésére illetve a beszéd főtételének kimondására.

A második rész, a tárgyalás újabb három egységre oszlik. Egy rövidebb elbeszéléssel indul, ezt követi a főtétel bizonyítása elsősorban cáfolatokkal. A második cáfolat maga is két egy-

ségből épül fel. Az első a magyarság általában vett műveltségét bizonyítja, a második szűkebb térre összpontosít, a politikai érettségre. Részösszefoglalás következik, ebben fejt ki Madách, hogy támogatja „*főbb pontjaiban*” Deák Ferenc indítványát, majd hozzáteszi, hogy egészen pontosan a Tisza Kálmán-féle módosítvány mellett voksol.

A beszéd befejező elemeként buzdítás hangzik el, majd kitérésként három olyan kérdésről beszél, amelyek az előtte elhangzott felszólalásokra vonatkoznak. Végül egy második záró buzdítással fejeződik be a szónoklat.

IV. A BESZÉD SZERKEZETE ÉS GONDOLATMENETE

1. A bevezetés

A megszólítás az országgyűlésben szokásos forma. A jóindulat megnyeréséhez tartozik, hogy a szónok meggyőzze hallgatóságát saját felkészültségéről, tudásáról, műveltségéről. Nem véletlen tehát, hogy Madách első szavával egy jól ismert történetíróra, Edward Gibbonra hivatkozik, sőt tőle idéz. Ez ismét a sztregovai anyaggyűjtés bizonyítéka, hiszen Gibbon munkája megvolt Madách könyvtárában, forgatta is a *Tragédia* megírásakor, sőt kedvenc olvasmányai közé tartozott.¹⁶

Ahogy Grétsy László írja „*csupán külső tekintélyérv az ismert névre, személyre való hivatkozás, de tagadhatatlan, hogy ez is javára, előnyére válhat a beszédnek.*”¹⁷ Különösen így van ez akkor, ha a hivatkozás emellett olyan történet, amely azonnal a jelenre vonatkoztatható. Madách a bomló, a közfelfogásban züllöttnek tartott késő-római kort idézi fel, és ezzel állítja szembe az erkölcsöt, a „*polgárerény*”-t, ez lehetőséget ad számára, hogy az első egység hatásos lezárásaként Berzsenyitől idézze *A magyarokhoz* című ódát.

Madách nem nevezi meg a szerzőt, helyette csak annyit mond: „*koszorús költőnk*”, számít rá, hogy a hallgatósága is ismeri, ezzel azt a hatást kelti, hogy közös a műveltségük, megadja nekik a tudás, a ráismerés örömét. A országgyűlési jegyzőkönyv bizonyítja, nem csalódott.

A főtétel kimondásához ismét Gibbonra hivatkozik, és az egész beszédre jellemző módon szélsőséges, romantikus ellentéttekkel állítja szembe egyfelől a klasszikus demokrácia nagyjait (Cincinnátus és Arisztidész) az antikvitás zsarnoki figuráival (Heliogabalus és Cleander), másfelől a negyvennyolcas idők hőseit (Perényi és Csányi) a kortárs Ausztria sikkasztásba belebukott alakjaival (Bruck és Eynatten). Külön hangsúlyt ad az utóbbi ellentétnek, hogy a két magyar vértanúhalált halt, míg a két osztrák szegényében öngyilkos lett. A szónok ügyes fogása, hogy a hősokeket, mint Magyarország jelképeit éppen a becsületét vesztett két osztrákkal, mint Ausztria megtestesítőivel veti össze. Külön figyelmet érdemel, hogy Madách komoly személyes bátorságról tesz tanúbizonyságot, amikor a negyvennyolcas alakokat felemlgeti, hősként idézve azokat, akiket a még mindig létező osztrák hatalom bűnősként ítél el. Másfelől nem fél szöbáhozni az Eynatten-ügyet, amikor pontosan tudja, hogy az osztrákok számára kínos. Egyúttal – és ez újra a hallgatóságnak szóló üzenet – megmutatja, hogy pontosan tájékozott a „napi politika” eseményeiben. Ne felejtsük el, hogy Madách egy ismeretlen vidéki képviselő, tehát kétszeresen meg kell küzdenie „a hallgatóság jóindulatáért”.

A gondolatmenetet csattanóként zárja a Shakespeare-hivatkozás „*valami rothadás van az álladalomban*” ami egyúttal a beszéd főtétele. Lehet, hogy Madách maga fordította,¹⁸ mégpedig a már a Berzsenyi-idézethél megfigyelhető – és rá különben is jellemző – szabadsággal a Shakespeare szöveget „*Something is rotten in the state of Denmark*”.

2. A tárgyalás

A második rész, a tárgyalás három nagy szakaszra tagolható. Madách egy rövid átvezető elbeszéléssel indít. Tacitust idézi latinul, ismét tekintélyre hivatkozva, ismét a közös műveltség összetartó erejére építve, mintegy közös gondolkodásra hívta fel a hallgatóságot. A türelem, amelyről itt szó van, az elmúlt tizenkét évre vonatkozik. Madách tökéletesen ráérez, hogy nem szabad a már hetek óta folyó panaszáradatot tovább folytatnia. Ezért olyan, a hallgatóság számára valószínűleg új megközelítést választ, amely neki nagyon is ismerős lehet: a *Rückblick*-ben emlegetett osztrák civilizátori tevékenység cáfolatába kezd. Hogy ebben alaposan elmélyült, és éppen ebből a szempontból, bizonyítja 1859-ben írt *A civilizátor* című arisztophaneszi komédiája. A Bach-rendszerről alkotott véleményét jelzi már az is, hogy a mű civilizátori hősét svábbogarak kara kíséri.

a) Vezéreszmék: organizálás

Természetesen az országgyűlésben komoly hangon beszél a dologról. A tárgyalás első bekezdésének végén szónoki kérdés hangzik el: „*vajon azon osztrák státusférfiak, kik oly szentségsértő kezekkel merészeltek a történeti fejlődés és emberi jog ke- rekébe belekapni, s kiknek politikáját a siker, a kormány-tudo- mány örökös mérőserpenyője régen elítélte: bírtak-e legalább eszményképül oly nagy, oly lelkesítő ideát, mely eljárásuk ment- ségeül szolgálhat?*”

A tárgyalás második szakaszában Madách erre a kérdésre ke- res választ. Két ilyen „*lelkesítő ideát*” emel ki az osztrák röpi- ratból. Ezek cáfolatával fejt ki véleményét.

Az első állítás, hogy az osztrákok a birodalom egysége érde- kében cselekedtek. Madách elismeri, hogy az egységes nemzet- té válás szép eszme, de rámutat, hogy mintegy másfélezer évvel el- késett Ausztria, amikor 1849 után próbálkozott megvalósításá- val. Egy eredeti nyelven idézett francia szólással (a nagyszerűt a neveltségestől csak egy lépés választja el), illetve Don Quijote alakjának felidézésével teszi neveltségessé az osztrákokat. Nem áll azonban meg a tagadásnál, a következő három bekezdésben a kor legmodernebb tudományos nézeteire támaszkodva bizonyítja a maga igazát. Mindenekelőtt az akkor gyorsan fejlődő biológiára hivatkozik, élő szervezeteknek tekintve az államokat, népeket. Amit az ember tevékenységéről, az élő anyagba való beavatkozásról mond, nagyon emlékeztet *Az ember tragédiája* Falanszter-színének gondolatára „*Ki azonban már meglevő életvidor organizmusok közé lép, s azokat akarja összeolvas- tani: annak gyilkolással kell kezdeni és romlást, rothadást igen, de életet előidézni sohasem fog.*” Az egybehangzás nem me- glepő, mivel még szinte meg száradt a tinta a *Tragédia* kéz- iratának utolsó lapján. Látni fogjuk, hogy ilyen kapcsolat több is van a beszédben, érdekes, hogy a *Tragédia* gondolatai milyen szorosan kapcsolódnak az itt elmondottakhoz.

A gondolatmenet végén Madách példák sorával bizonyítja, a magyarság nem olvasható be Ausztriába, önálló léte Európa érdeke. Majd (bizonyítás nélkül, talán az országgyűlés közvéle- ményére hagyatkozva) egy buzdító fordulattal a magyarság vi- lágtörténeti hivatását említi.

Zárásként a hét alvó legendájára hivatkozik. Ebből kiemel egy elemet, amelynek a történetben egészen más a jelentése. Madách azonban szokása szerint szabadon bánik forrásával, a megkétszerezés, az időből való kiesés parabolájaként hivatkozik rá.¹⁹

A tárgyalás következő szakasza vizsgálja a második osztrák „vezéreszmét”: azt, amely szerint az osztrákok a civilizációt akarták keletre terjeszteni, és erre szolgált az előző tizenkét év. Ezt az állítást Madách két szempontból közelíti meg, előbb a nemzet általános műveltsége, majd pedig politikai érettsége felől.

A magyar történelemre hivatkozik, Szent István korától bizonyítva, hogy a magyarság műveltsége mindig európai színvonalú volt, sőt Kálmán (aki a „*köztudalom*” szerint tagadta a boszorkányok létét), majd a protestantizmus születése idején (a vallási türelem) előtte is járt Európának.

A példák felsorolása közben Madách szellemesen, a hallgatóság szimpátiáját, türelmét erősítve újra a már egyszer alkalmazott módszert választja: azt mondja, hogy nem részletezi a kérdést, nem akarja fárasztani vele a hallgatóságot.

Az általános műveltségi színvonal után konkrétan a tudományosság fejlődését vizsgálja. Most a kultúrtörténet tényeit soroztatja fel, megemlíti a konstantinápolyi, az olasz, a francia, a német kultúra hatását Magyarországra, szembeállítva mindezzel az osztrák hatalom törekvéseit, amelyek nem fejlesztették, inkább csak gátolták a magyar fejlődést. A bekezdés végén hatásos módon Kazinczy neve jelenik meg. Ő minden képviselő számára nyilvánvalóan a nemzeti gondolat megtestesítője, aki hosszú osztrák börtönbüntetését szenvedett el. Ráadásul nevének

említése aktualitás is, az ötvenes évek végének legnagyobb hatású nemzeti megmozdulása volt a Kazinczy születése századik évfordulójának alkalmából szervezett országos gyűjtés és ünnepségsorozat. A Nemzeti Múzeumban rendezett központi ünnepségen jelen volt Deák Ferencsel az élen a teljes politikai elit, az ünnepség szinte teljesen politikai jellegű volt. Ez a mondat annyira kemény, hogy a röpiratban csak lapalji jegyzetként szerepel.²⁰

b₁) Vezéreszmék: civilizálás – műveltség

A következő három mondat a németiség civilizátori impotenciáját bizonyítja, előbb azzal, hogy Közép-Európában vagy Oroszországban sem a német, hanem a francia kultúra van jelen, később azzal, hogy a Magyarországra betelepült németek beolvadtak, a magyar kultúrát vették át. Végül, ismét Madách friss tájékozottságát bizonyítva, az Amerikába vándorolt németek ottani beolvadásáról beszél, illetve az Afrikát Európa számára meghódító misszionáriusokat említi, akik nem németek, hanem angolok.

A következő bekezdésben kifejti, hiába sorolják az osztrákok, milyen civilizátori sikereket értek el Magyarországon egyremásra saját érdemeiket hangoztatva, minden szavuk csak annyira igaz, mint amennyire Bach *Rückblickje*, amely Madách szavával élve „*szemtelen elcsavarása volt a tényeknek*”. Tehát az osztrákok szava – sugallja a beszéd – nem más, mint üres szó, hiszen nem egyszerűen igaztalant állítanak, hanem pontosan az ellenkezőjét annak, ami történt.

Ráadásul, mondja Madách, az osztrákok olyan fejlődést is saját eredményüknek állítanak, amelyet az osztrák kormány egyáltalán nem támogatott, sőt ellenzett. Így tehát Ausztria – mondja Madách – „*azon kakas nevetséges szerepét játssza, mely kukorikolásának tulajdonítá a hajnal hasadtát*”.

Ez a szellemes, és nyilván elhangzásakor sikert arató szófordulat azért is érdekes, mert megjelenik *Az ember tragédiájában* is. A bizánci, azaz a hetedik színben, az 1631–32. sorban Lucifer mondja:

„*Nem a kakas szavára kezd viradni
De a kakas kiált, merthogy virad.*”

A hallgatóság természetesen nem ismerhette még a fenti sorokat, mivel a *Tragédia* Arany János kezébe is csak az országgyűlési beszéd elhangzása után jutott el. Madách talán egy önmagának szóló utalást épített bele a szövegbe, de előfordulhat az is, hogy nem kívánt utalni nagy művére, egyszerűen szerette ezt a találó fordulatot. Mindenesetre látható, hogy a beszéd írásakor még mindig a *Tragédia* járt a fejében.

Ez a szellemes fordulat, úgy tűnik, bejárta a pesti utcát, mindenki idézte, a *Sürgöny* korábban említett cikke jelzi, hogy nem is mindig pontosan.

A következő pillanatban, hogy az osztrákok felfuvalkodottságát, beképzeltségét minősítse, a szónok idézi a német költő Ernst Moritz Arndt (1769–1860) *Was ist des Deutschen Vaterland* (Mi jelenti a németnek a hazát?) című költeményének szatirikus parafrázisát, amelyet – mint ahogy Szigethy Gábor jegyzetében olvashatjuk²¹ – Madách Sebastian Brunner (1814–

1893) osztrák költő *Der blöde Ritter* (A bamba lovag) című szatíragyűjteményéből másolt ki. Madách *A civilizátor* című komédiájába már lefordítva beleépítette e négy sort:

„*Ah úgy, tehát a németek hazája
Az, ahol egykor puskaport csináltak
S ma is mindenki büszkén azt hiszi,
Hogy ő vala az egyik munkatárs.*”

Magyarán szólva azt mondja, hogy az osztrákok úgy vélik, ők minden jó forrása, ők találták fel a spanyolviaszt. Ne csodálkozunk, ha itt is nevetés és helyeslés fogadta Madách szavait. Különösen hatásos lehetett, hogy az osztrákok ellen egy osztrák szerző művét használja fel.

b₂) Vezéreszmék: civilizálás – politikai érettség

A tárgyalás következő részében Madách a politikai érettség szempontjából vizsgálja meg, szükség volt-e arra, hogy az osztrákok civilizálják Magyarországot. Mint mondja, „*hévmerője a civilizációnak a politikai érettség és szabadság*”. Egy meg nem válaszolandó szónoki kérdéssel fordul Európa népeihez, elsősorban Magyarország szomszédaihoz: vajon szükség van-e a magyarok civilizálására, vajon nem minden században Magyarország járt-e az élen?

Az *Aranybulla* (1222) egyidejű az angolok *Magna Chartájával* (1215), mondja Madách, majd ezután Rousseau *Társadalmi szerződés* című munkájára utal. „*Minden felségjog a nemzet-*

nél” – mondta ki a francia forradalom, ahogyan a szöveg is utal rá, de Magyarországon ennek kimondásához nem kellett véres forradalom, állítja Madách, hiszen 1790-ben már törvénybe iktatták és alkalmazták ezt (persze azért volt különbség a francia forradalom által és a 1790-es törvény által kimondottak között: az első esetben a nemzet alatt az ország minden lakóját értik, a második esetben viszont csak a nemességre vonatkozik a törvény). Majd a szónok Széchenyi Istvánt említi, aki az országgyűlést mint a *hazát* szólította meg.

A szöveg következő bekezdésében utalást találunk Tacitus *Iulius Agricola élete* című művére, amelynek egy mondatát „*et sicut vetus aetas vidit quid ultimum in libertate esset, ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones etiam loquendi audentique commercio*” Madách így tömöríti: „*Vidimus quod ultimum esset in servitute*” („láttuk, mennyire süllyedhet az ember a szolgaságban”).²² Majd a szöveg a babiloni fogság történetét említi a Bibliából,²³ mondván, ahogy annak idején Izrael népe sem engedett az erőszaknak, hogy elpártoljon Isten törvényeitől, és Baalhoz szegődjön, úgy a magyarok sem törtek meg, és nem hódoltak be az őket sanyargató osztrákoknak. Érdekes a párhuzam, amelyet Madách kimondatlanul ugyan, de felállít az emberáldozatokat követelő Baal istenség és a magyar hősokeket kivégeztető, meggyilkoltató Ausztria között. A zsidó és a magyar nép ilyen párhuzamba állítása a reformáció korának hagyománya ugyan, de azért is érdekes, mert tudjuk, Sztregován Madách íróasztalában ekkor már ott nyugszik a félkész *Mózes* című dráma. Az a mű, amely a megingathatatlan elvhűség és kitartás példázata. Ez megint azt jelzi, hogy Madách valóban már az országgyűlés megnyitása előtt tisztában volt azzal, hogy még hosszú, kitartó küzdelemre lesz szükség.

A következőkben Szent Bernáttól találunk egy latin nyelvű idézetet: „*facitis quia potestis, an autem oporteat, questio est*” (így cselekedtek, mert hatalmatok van rá, de hogy kívánatos így, az kérdés marad). Ezzel az idézettel a szónok az elmúlt tizenkét évben végbevitt osztrák terror és erőszakos germanizálás hiábavalóságát mutatja meg, hiszen minden, ami történt, mondja egy pillanattal később, „*non oportebat*” (nem kívánatos), tehát hiábavaló volt csak úgy, mint az üstökösre, a sáskahadra illetve a törökök fejére szórt pápai átkok.

A tárgyalás második szakaszának zárásaként egy nagyon eredeti és szellemes szójáték teszi nyilvánvalóvá, hogy nincs valódi különbség a Bach-rendszer és Schmerling próbálkozása, a magyar alkotmány felfüggesztése, illetve egy felülről kényszerített alkotmány bevezetése között. Míg korábban abszolutisztikus módon próbálták fenntartani a demokráciát, most demokratikus módon akarják fenntartani az abszolutizmust.

c₁) Összefoglalás: Deák Ferenc támogatása

A tárgyalás harmadik szakasza, az összefoglalás következik, amely két önálló részre bontható. Az elsőben a szónok kijelenti, legtöbb pontjában egyetért Deák Ferenc javaslatával, a másodikban kifejti, nem tartja helyesnek a felirati formát, ezért Tisza Kálmán módosítványát támogatja, mely szerint a kapcsolatfelvételre az osztrák uralkodóval a megfelelő mód a határozat.

Ez a tizenegy bekezdés talán a legfontosabb része a szövegnek, hiszen abban az egész országgyűlés (két fő kivételével) egyetértett, hogy a bécsi uralkodót meg kell szólítani, a vita

oroszlánrésze arról folyt, vajon az ország királyának szóló felirati mód vagy a hódító uralkodóhoz intézendő határozati mód a helyénvaló.

Madách azzal kezdi, az országgyűlés összehívása csak arra szolgált, hogy az osztrákok akaratukat keresztülvihessék, és a pénz- illetve hadügy kormányzását markukba kaparinthassák. Madách már *A választás után* című beszédében egészen világosan utalt erre: „...most, midőn a birodalmi egység, az álladalmi tanács hízelgő álcája alatt a magyar haza léte vonatik kérdésbe, ezredéves legszentebb joga, a katona és adó feletti rendelkezés joga szándékoltatik elvételni, s mi tizenkét év erőszakoskodásnak nem sikerült, az most törvényesség útján, a nemzet öngyilkossága által céloztatik utolérétni.”²⁴ A hadügyi és a pénzügyi kormányzat osztrák kézbe kerülését Madách a nemzet öngyilkosságának illetve törvényes úton végbevitt nemzetgyilkolásnak titulálja. Az országban olyan üldöztetés folyik, mondja, mint amilyen XVII. században folytatott protestánsüldözés²⁵ volt. Az osztrákok súlyos adókat hajtanak be, hogy Ferenc Ferdinánd (1819–1875) modenai herceget támogassák a pénzből.²⁶ Az ország retteg tőlük, akik törvénytelenül intézkednek az ország sorsa felől, és mialatt az országgyűlés meg van fosztva képességétől, hogy cselekedjen, az osztrákok kihúzzák magukat Európa országai előtt, mutatván, hogy annyira demokratikusak, hogy még az országgyűlést is összehívták Magyarországon.

Madách azt mondja, hogy bízik abban, az országgyűlés nem hozza meg Bécsnek a kívánt eredményt, hiszen mindenki láthatja, hogy most új módszerrel folytatódik ugyanaz, mint ami Bach és Schmerling kormányzata idején folyt. Itt egy spanyol közmondást idéz, amely szerint Bach illetve Schmerling „ugyan-

azon kutya, csak más nyakravalóval”. Az idézet már azért is ügyes, mert azt sugallja, hogy jártas a spanyol kultúrában is.

Ez a fordulat annyira hozzákapcsolódik Madách alakjához, hogy június 9-én a *Sürgöny* 131. számában, ahol rövid bemutatót olvashatunk Madáchról, ezt a szólást hagyják csattanónak.

Madách kitartásra int. Azt kell tennünk, mondja a római történelemre hivatkozva, amit a szenátus tett, mikor i. e. 390-ben Brennus²⁷ gall vezér betört Rómába. Ahogy a szenátorok nem engedtek, irányították Rómát haláluk pillanatáig, nem voltak hajlandók a hódítóknak megadni magukat, nem szegték meg a törvényt, amely szerint éltek, most is ilyen szilárdságra van szükség. Ezt tartalmazza Deák Ferenc indítványának legtöbb pontja, éppen ezért az indítványt, mint mondja a szónok, maga is pártolja.

c₂) Összefoglalás: Tisza Kálmán módosítványa

Itt véget ér az összefoglalás első része, és egy új szerkezeti egység kezdődik, amelyben megtalálhatjuk az érveket arra, miért tartja jónak Madách Imre Tisza Kálmán módosítványát, amely a határozati formát helyesebbnek ítéli, mint a feliratit.

A helyzet veszélyessége miatt nem szabad egy jottányit sem engedni, int a szöveg, hiszen ha most a legkisebb engedmény történik, az osztrákok később felhasználhatják ellenünk, mondván, már úgyis letértünk a törvényes útról. Igaz, a megyék feliratot intéztek az osztrák uralkodóhoz az országgyűlés összehívásának érdekében, de ez nem lehet érv arra, hogy az országgyűlés is feliratban szólaljon meg. Így nyomatékosítja vélemény-

nyét: „*az első engedő lépést halljuk okul felhozni, hogy tegyük meg a másodikat is*”. Az ország azt várja el tőlünk, mondja a szónok, hogy kinyilatkoztassuk, ragaszkodunk a törvényekhez és az alkotmányhoz.

Ha a második lépés is engedő, a törvényes út elveszett, mondja. Kétszeri engedés után már logikus, hogy harmadszor is engedni kell, de az országgyűlés nem engedhet követeléseiből, csakúgy, mint élet és halál kérdésében. Megnevezés nélkül egy Shakespeare idézet hangzik itt el a szövegben csattanóként: „*lenni vagy nem lenni*”. Madách nagyszerűen mutatja meg, hogy az apró engedményekről folyó vita közben szem elől vész a lényeg: ennek az országgyűlésnek nincs miből engednie, nem baráttal tárgyal. Ismét egy nagyon eredeti, *Az ember tragédiájára* is annyira jellemző szentenciaszerű megfogalmazás következik: „*ki nekem ultimátumát beadja, de az előszobában marad, az némi gyanút méltán is költhet fel bennem, hogy még ez nem utolsó szava*”. Ne csodálkozzunk, ha ismét zajos helyeslés fogadja szavait. A hallgatóság érezhető szimpátiája segít kimondani a döntő szót: Madách Tisza Kálmán javaslatát, a határozatot támogatja.

Két szerkezetében egymást erősítő párhuzamos bekezdés következik, mindkettőben egy-egy ellenvéleményt idéz, majd cáfol meg Madách, méghozzá ismétlésekkel, szónoki kérdéssel is fokozva a cáfolat súlyát, visszafelé is alátámasztva, még meggyőzőbbé téve az imént kimondott döntést.

3. A befejezés (kitérőkkel)

A beszéd befejezése következik. Ez a szerkezeti egység négy részből áll. Az első egység, mint már a beszéd születésével kapcsolatban szó esett róla, egy szabályos beszédzárlat, buzdítás. Ez négy bekezdés terjedelmű. Az első kettő ismét párhuzamos szerkesztésű, és az országgyűlés biztos eredményességét hangsúlyozza. Fantasztikus, hogy Madách milyen nagyszerűen ismeri fel a modern sajtó szerepét, a világ összeszűkülését. A következő pedig azt fogalmazza meg, hogy az uralkodó számára megvan a törvényes út a kapcsolat felvételére. E két premissza után Madách azt mondja: „*most a jelenben más eredményt nem is várok, mint azt, hogy megértsen a világ, s hiszek lételünk biztos voltában a jövőben, mert e megértett szó a jog, igazság és haladás szava leend*”. Az utolsó mondat egy, számunkra a *Tragédiából* ismerős gondolatot fogalmaz meg: „*a durva erőszak csak efemer győzelmet arathat, az eszme fölkél és közvagyonná lesz, melyért első kimondói elvérezének*”. Mintha csak magát *Az ember tragédiáját* hallanák. Ádám mondja a tizedik, azaz a második prágai színben:

„...*Az eszmék erősbek
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökre élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.*”

Ez a párhuzam ismét sokat elárul Madách 1861-es politikai nézeteiről. Az idézett szavak a forradalmi, a párizsi szín után hangzanak el. Ott, ahol Ádám hitet tesz a forradalom mellett, holott az számára bukást hozott. Nyilvánvaló lehet számunkra az áthallás: Madách hitet tesz a bukott forradalom eszméi mellett. Ugyanakkor tudjuk, hogy a Tragédiában a második prágai szint nem egy újabb forradalom, hanem a békés fejlődéssel bekövetkező London követi. Azaz Madách feltehetően 1861-ben – ki tartva 48 eszméi mellett – bízik egy kivívható békés holnapban. Ismét egy olyan mozzanat, amely Madách, a művész és Madách, a politikus azonosságát jelzi, ismét egy olyan eleme a *Tragédiának*, amely a kortársak számára nyilvánvalóan politikai üzenet is volt.

A következő két egységben, amelyek kitérők, és amelyek bizonyosan az országgyűlési beszédek hatására kerültek be a szövegbe, három olyan nézetre reagál Madách, amely az Ausztriával való gyors megegyezés érveként hangzott el.

Az első a placetum ügye, amelyben, mint a szövegből kiderül, a többség véleményét osztja, figyelemre méltó, hogy Madáchnak ebben is új nézőpontja, történelmi példái vannak. (Nyilván nem véletlen az sem persze, hogy éppen Mátyás és Ulászló a két megnevezett uralkodó, azaz még véletlenül sem egy Habsburg.)

A második kérdés Ausztria (és vele Magyarország) nagyhatalmi állása, illetve ennek lehetősége. Megdöbbentő és ma is megszívlelendő Madách szónoki kérdésként felhozott záró érve: *„De különben is, tartozik-e az boldogságunkhoz, hogy nagyhatalmasság legyünk? hallottuk-e valaha, hogy egy belga ezért megirigyelt volna egy orosz alattvalót?”*

A harmadik dolog, amire Madách reagál, az a vád, hogy az országgyűlés *„forradalmi téren”* áll. Szellemes megoldással az alkotmányos módon kivívott 48-as forradalmi törvényekhez ragaszkodó országgyűlésről bebizonyítja, hogy ez a magatartása egyenesen konzervativizmus (hiszen a rég kivívott mellett foglal állást), amiből nyilvánvalóan következik, hogy aki ennek a réginak ellentmond, ezt akarja erőszakkal megváltoztatni, az (vagyis Ausztria) áll *„forradalmi téren”*. A hosszú, bonyolult szerkezetű, romantikus körmondat ellentétekkel feszültséget keltve patetikus magasságokba emelkedik, és (ismét egy Shakespeare-utalást beépítve) fenyegető, de ünnepélyes hangon zárja a beszédet.

V. A SIKER

A beszéd az *Országgyűlési Napló*ban is megtalálható, sőt itt zárójelek között szerepel az is, mikor szakították meg a képviselők Madách beszédét tapsal vagy tetszésnyilvánításukkal. A szónoklat szövege összesen negyvenegy bekezdésből áll (nem számítva külön bekezdésnek a versidézeteit), a szónokot pedig – mint az *Országgyűlési Napló*ból kiderül – harminchétszer szakította félbe hallgatósága. Tizenötször hangzott el „helyes” közbekiáltás, nyolcszor „úgy van!”, négyszer „igaz”, háromszor került sor közhelyeslésre, ugyanennyiszor derűlségre, kétszer hangzott fel taps, tetszésre és zajos tetszésre egyszer-egyszer került sor. Szinte minden bekezdés külön tetszésnyilvánítást kapott.²⁸ Ezen kívül a beszéd az utolsó sora után, ahogy Praznovszky Mihály kiemeli, ezt a bejegyzést találhatjuk a jegyzőkönyvben zárójelek közt: „közhelyeslés, tetszés, taps, zajos éljenzés”.²⁹

Harsányi Zsolt *Ember küzdj...* című könyvében szintén ír Madách Imre országgyűlési felszólalásának sikeréről.³⁰ Ő feltehetően az *Országgyűlési Napló*t vagy magát a parlamenti jegyzőkönyvet használhatta forrásként, mivel közli a tetszésnyilvánításokat is, melyek tökéletesen követik a beszéd szerkezeti egységeit.

Az első közbeszólás nála a főtétel kimondása előtt található, a versidézet után.

„– *Úgy van!* – *Kiáltotta valaki élénken, aki azonnal értette a Bécsre vonatkozó célzást.*”

A második bekiabálás a főtétel kimondása után, az elbeszélés kezdete előtt található. Feleletül a szónok szavaira, mely szerint „*valami rothadás van az álladalomban*”.

„– *Úgy van! Úgy van!* – *Az emberek kezdtek figyelni. Többen benéztek a folyosóról, majd pár mondat hallatára bejöttek és leültek.*”

Hatalmas derűtség fogadta Madách szavait a könyv szerint, mikor ahhoz a részhez ért: „*villámaik, melyeket reánk szórtak, éppen úgy nem ártottak, mint egykor a pápa egyházi átka, melyet egyszerre az Európába törő török, az égen feltűnt üstökös és a sáskák ellen kimondott*”.

„*A teremben eláradt a derűtség moraja. A szónok most már azt csinált, amit akart. Mondatonként kapott hol derűtséget, hol általános éljenzést.*” – írja Harsányi Zsolt.

Az összefoglalást a regény szerint már valóban mondatonként éljeneztek. Előbb zajos tetszés, legközelebb helyeslés, majd taps szakította meg a szónokot. A spanyol közmondást, mellyel a szónok úgy jellemezte Bachot és Schmerlinget, mint „*ugyanazon kutya, csak más nyakravalóval*”, hatalmas derűtség és taps követte.

„*Ekkora tapsot* – olvashatjuk itt a regényben – *csak az egészen nagyok kaptak eddig. Deáknak és Tiszának járt ez a taps. A szónok köré, aki halálos fáradsággal, de a szónoki sikertől részegen ült le a helyére, azonnal egész tömeg verődött. »Szónokot számosan üdvözlik«, ez a parlamenti frázis, és száz foka van, akár a hőmérőnek. Ez az elragadtatott és általános gratulálás a hőmérő századik fokáig ugrott. Mindkét keze után tíz-húsz kéz nyúlt, vállát ütögették, próbálták átkarolni, olyan szavakat kiáltottak lelkesen az arcába, mint »zseniális, nagyszerű, óriási.«*”³¹

VI. MADÁCH, A RETORIKA MŰVÉSZE

Szarka István cikkében³² olvashatjuk, hogy Dr. Peter L. Oesterreich professzor a beszédművészet (ars rhetorica) belül öt részművészetet (quinque artes) különböztet meg. A szónoknak mind az ötben szüksége van jártasságra ahhoz, hogy beszéde újszerű, megnyerő és érdekes legyen. Ez az öt részművészet az új gondolatok felfedezésének művészete (inventio), a szabályok művészete (dispositio), az emlékezés művészete (memoria), az előadás művészete (actio) és a kifejezés művészete (elocutio).

Lényegében ezekről beszél a *Sürgöny* 131. számában Kákay Aranyos álneven Kecskeméthy Aurél, aki így jellemzi Madácht: „Szónoklata nem lángol, hanem csendes tűz, mely koronkint egyet pattog; s akkor a legeredetibb ötlet, vagy egészen új zamatú phrasis, drastikus, de nem rít kép pattan szét a meglepett s nevető hallgatóság előtt. Ki beszédét elolvasta, látni fogja a különbséget közte s tulajdonképi phrasis-faragók között; s ez az, hogy az ő képei nem keresettek, hanem természetes formái eszméinek; s virágai nem üresek, hanem rendszeren egységes gondolatmagvat tartalmazók.”³³

Madách jártasságát ebben az öt művészetben nem lehet tökéletesen megítélni ennyi év távlatából, de az írott források ebben az esetben is megbízható alapot nyújtanak. Minden bizonnyal ismerte az inventio fontosságát, lényegességét, hiszen édesanyjának írott, már idézett levelében is ezt olvashatjuk: „mindez pedig annál nehezebb volt, mert a tárgyat már két hétig csépelelték, a publicum megunt még hallgatni is, s valami újat találni kétszeres mesterség”.

Ami a dispositiót, a retorika szabályainak ismeretét illeti, Madách Imre ezekkel nyilvánvalóan tisztában volt, hiszen iskolában tanulta a szónoklattan, sőt mikor évfolyama tanárukat, a híres liberális Virozsil professzort búcsúztatta, már akkor is őt kérték fel búcsúbeszéd megírására és elmondására.³⁴

Az emlékezés művészete (memória) az, amelyben valószínűleg Madách kortársai is mind kiválóak voltak. Ebben része volt a kor iskolai rendjének, a memoriterek magas számának, de a szóbeli megszólalás fontosságának is. Mondhatni, ez szinte kötelező volt. Bizonyos, hogy Madách nem papírból, hanem fejből, látszólag teljesen szabadon beszélt. Erre vall, hogy idézetei – bár találóak, jók, de esetenként apró eltérések vannak az eredetitől. Így például rögtön a beszéd elején Berzsenyit idézi: „Minden országnak támasza, talpköve...”

A vers pontos szövege így hangzik: „Így minden ország támasza, talpköve...” A különbség jelentéktelen, annál is inkább, mert Madách – egy szótagot elhagyva, de egy szótagot beszúrva – megőrizte a vers zenéjét.

Hasonló apró változtatás másutt is előfordul.

Ami az actiót illeti, Madách nem volt olyan jó kiállítású, mint Kossuth Lajos, aki már megjelenésével, hangjával, tekintetével képes volt lenyűgözni hallgatóságát. Madách sovány, sőt mondhatni ösztövé ember volt, erőtlennek tűnhetett sápadt bőrével és világosszöke hajával. Szívgyengesége miatt is vigyáznia kellett indulataira. Mind édesanyjának írja is már idézett levelében, orvosa azt tanácsolta, másnap ne menjen ülésbe. Bár egy regény szövegét hiba volna hiteles forrásnak tekinteni, mégis tökéletesen elképzelhető, amit az *Ember küzdj...*-ben olvashatunk:³⁵ „Kezét most szívére kellett szoritania az izgalomtól, ki-

nyitotta a száját, de lélegzetet nem tudott venni. Nyomorultul kínlódott saját testi gyengeségével és lámpalázával, egy pár pillanatig, hebegve mondta az első szavakat, mire lélegzethez jutott. A gyér hallgatóság szánakozva pillantott rá.”

Ha volt is valójában bármilyen lámpaláza Madáchnak szónoklata elején, azt sikeresen ellensúlyozta maga a beszéd.

Az elocutióban való jártasságát semmi nem bizonyítja annál fényesebben, mint maga a szónoklat szövege, a szókészlet, a egyszerű utalások, és a változatosabbnál változatosabb retorikai eszközök, stilisztikai alakzatok.

VII. A SIKER TITKAI

1. Stílusesezközök

Az alakzat olyan nyelvi fordulat, amely azzal, hogy a szokásostól eltér, a stílus élénkítésének eszközévé válik. Hat az olvasó érzelmeire, indulataira, akaratára.³⁶

Az alakzatok a beszédnek mintegy ötödrészét teszik ki, így talán elég, ha csupán néhány példát ragadok ki belőlük (alakzatok bővebb gyűjteménye megtalálható a II. számú mellékletben).

a) Mondatalakzatok

Madách a beszédben leggyakrabban az ismétlést, az ellentétezt (antithesis), illetve a feleletet nem váró, úgynevezett szónoki kérdést használja az alakzatok közül. Nem elhanyagolhatók azonban a szövegben megtalálható ironikus megjegyzések sem, amelyeknek a szöveg humorát, könnyedségét köszönheti.

A legegyszerűbb ismétlés, a szóalak-többszörözés is megtalálható a szövegben: „...hol Hamlet szerint valami rothadás van az álladalomban. E rothadást tizenkét éven keresztül mindnyájan keserűen érezők...”

A mondatisméltéses erősítésre, és mondatrészhalmazásra is jó példa a következő: „A hozzánk költözött német vendégek nemcsak kenyeret és sót, nemcsak örömet és veszélyt, de szokásokat, művelődést és hazafírzeteket osztanak velünk.”

De találhatunk példát a négyes szerkezeti ismétlésre, alaki erősítésre is: „Ott áll a legbabonásabb századokban Kálmán királyunk törvénye a boszorkányok nem létéről; ott áll az első kereszties hadak idejében nemzetünk felvilágosodott magatartása. Ott azon tény, hogy a feudálizmus nálunk soha oly virágzásra nem juthatott, mint az állam egész megsemmisítésével jutott szomszédainknál. Ott van végre, mint fényes nap, a protestantizmus első idejéből vallási türelmünk akkor, midőn Európaszerte az eretnekek máglyái lobogtak.”

Persze a szövegben nem csak alaki erősítést találunk. A tartalmi erősítésre például szolgálhat az alábbi mondat: „Ott állunk tehát ma ismét, hol 1850-ben álltunk, csak hogy a tér még szegyenletesebb; most velünk, általunk, törvényes úton szándékoltatik a nemzetgyilkolás végbevitelni...”

Az anaphora, az előismétlés is jelen van a szövegben: „Ha forradalmi téren az áll, ki a történeti jogokat lábbal tapodja; ha az áll, ki minden kegyeletet kivetkőzve, erőszakosan ültet új intézményeket elrombolt régiek helyére...”

Érdekességként találhatunk a szövegben olyan erősítést is, mely egyszerre szerkezeti ismétlés és tartalmi erősítés: „...bírtak-e legalább eszményképül oly nagy, oly lelkesítő ideát, mely eljárásuk mentségeül szolgálhat?”

Az ellentétezeseknek is több formája fordul elő a szövegben. Találhatunk kizáró ellentétezesést, amelyben a két, egymást gyorsan követő elem jelentésénél fogva kizárja egymást: „Ugyebár senkit és mégis mindenkit, kinek keblében nemes érzés lakik, sőt azt is, ki pirulva érzi, hogy ő e jajkiáltás okozója.”

De kereshetünk példát az ellentétes szerkesztésmódra is: „annak gyilkolással kell kezdeni és romlást, rothadást igen, de

életet előidézni sohasem fog.” Ennek a mondatnak szerkesztettsége azért is kiváló, mert az ellentétezes egyik tagja „romlást, rothadást” önmagában erősítés is, sőt mint kulcsszó, amely már főtételben is elhangzott, visszautal, megerősíti a beszéd gondolatmenetének egységét is.

Különösen szép, és Madáchra jellemzően tömör a „...süketen hangzik el...” kifejezés, amely kifejezetten költői, a maga metonímiás megoldásával.

A szöveg elhallgatásokban (reticentia) nem bővelkedik, példát mégis találunk rá, ahol a szónak nem tudta, vagy inkább nem akarta folytatni a mondanivalóját, mert a kihagyással, a rövidítés látszatával ismét a hallgatóság türelmét, jóindulatát erősíthette. „...Ulászló alatt a placetum joga megsértetvén, tudjuk siralmas következményeit...”

A szónoklatban előfordul a fokozás (climax) is, bár jóval ritkábban, mint a többi stilisztikai alakzat, mivel ez inkább a költészet eszköze, mit a retorikáé. Ennek az eszköznek a lényege az, hogy minden egyes szó, vagy tagmondat valamivel többet mondjon mint az előző. Erre mintául szolgálhat az alábbi mondat: „...melyek korántsem a kormány pártolása által, sőt a kormánynak is ellenére, az előtörő nemzeti génusz termékenyítő fuvalma alatt keletkeztek...”

b) Megszólítás és kérdés

A szövegben előforduló kérdések kivétel nélkül mind a költői vagy szónoki kérdések csoportjába sorolhatóak. Ezekre a szónok nem vár választ, csupán a figyelem megragadását és fenn-

tartását célozzák. Ilyen a következő két kérdés is a szövegben: „*De különben is, tartozik-e az boldogságunkhoz, hogy nagyhatalmasság legyünk?*” Vagy: „*Litteraturánk újraterejtője végre Kazinczy, nem latin, görög és francia mintákat honosított-e németek helyett?*”

Szónoki eszköz a megszólítás is, amelynek célja elsősorban a figyelem megragadása, de ritkán előfordulhat azért is, hogy felhívja a figyelmet arra, most valami fontos következik. Ha valakinek sokszor kell megszólítani hallgatóságát, az azt jelenti, hogy nem képes fenntartani a figyelmet. Madáchnak erre azonban nincsen szüksége. Az ő beszéde annyira lényegre törő, hogy mindössze egyszer kell megszólítani hallgatóságát az elején: „*Tisztelt képviselőház!*” A szövegben még egy megszólítás található, de ez nem arra szolgál, hogy újra a szónokra irányítsa a figyelmet, hanem arra, hogy kiemelje a fontos mondanivalót. „*...mint az amerikai faj soha az európaival nem egyesül, de inkább kivész, mint a vegyest lakó török és görög nem olvad össze: úgy az altáji magyar sem olvadhat össze az indogermán népekkel soha; de uraim, kivészni sem fog, mert világtörténeti hivatása van, melynek még csak első felvonását játszotta el.*”

c) Humor és irónia

Nem maradnak ki természetesen a humort célzó alakzatok sem. A szójáték, amely nagyon fontos eszköz, természetesen megtalálható a szónoklatban: „*Mi a democratico-absolutisticus kormányforma feltalálójának nem sikerült, azt Schmerling az absolutistico-democratia feltalálója kísérti meg újra...*”

A gúny és az irónia nagyon hatásos eszköze a retorikának, mivel nemcsak kifejez, hanem mulattat, sőt, ha kell, gyilkol is. Az irónia az, amikor valaki ellentétét mondja annak, amit gondol, mégpedig erősen eltúlozva. A gúny pedig az, amikor valaki egy személy vagy jelenség ellenszenves vonásait, hibáit nagyítja fel, néha a képtelenségig túlozva.

Az iróniára például szolgálhat az a mondat, amelyben Madách ezt mondja: „*Tudniok kellene azonkívül azon igen tudós doktoroknak, kik mindenhez értenek, azt is, hogy külön népcsaládokhoz tartozó nemzetek még azon organizáló századokban sem olvadtak össze soha...*”

A gúnyra pedig példa a következő: „*...a Bach és Schmerling rendszer, hogy egy triviális spanyol közmondással éljek – ugyanazon kutya, csak más nyakravalóval*”. A hallgatóságra ez a közmondás valószínűleg nem csak az újdonság erejével hatott, a képviselőknek nyilván az is tetszett, hogy Bachot és Schmerlinget Madách egyszerűen kutyának nevezi.

A humor persze másutt sem hiányzik a beszédből, hiszen például ott a német *Was ist des Deutchen Vaterland* kezdetű költemény.

A szöveg több helyen tartalmaz szállóigéket. Ezek közül három Shakespeare-től származik, kettő a *Hamlet*-ből („*valami rohadás van az álladalomban*”, illetve „*lenni vagy nem lenni*”) a harmadik a *Macbeth*-ből („*Banquo szellemeként még folyvást rémíti...*”) Az idegennek kínált „*kenyeret és sót*”, mint a befogadás jelképét említi, emlegeti a hét alvóról szóló legendát, idézi azt a francia szállóigét, amely szerint a nagyszerűt, a nevetiséget csak egy lépés választja el („*du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas*”). Végül felhasználja a spanyolként megneve-

zett közmondást, amely „az egyik kutya, másik eb” variánsa, mely szerint „*ugyanazon kutya, csak más nyakravalóval*”.

d) Hasonlatok és szállóigék

A beszéd stilisztikai eszközei közül feltétlen ki kell emelni azokat a hasonlatokat, amelyek nemcsak szemléletesebbé teszik a mondanót, de gyakran el is helyeznek egy-egy állítást egy nagyobb összefüggésrendszerben, esetleg éppen a hasonlóban jelenik meg a hasonlított szerepe, jelentősége. Madách – egy költő esetében persze ez nem meglepő – nagyszerűen él ezzel a lehetőséggel. Hogy csak egy-két ilyen említsünk: „*valóban e nagynak látszó eszme is nevetségessé vált, éppen úgy mint Don Quijote törekvése a lovagkor visszaállításában*” vagy másutt: „*ott van végre, mint fényes nap, a protestantizmus első idejéből vallási türelmünk*”. Az első érdekessége a Cervantes-hős elegáns felidézésében van, a második esetben inkább a szerkezet hat, a közbevetett, rövid hasonlító mondat erős felhívó ereje.

De idézhetünk máshonnan is: „*villámaik, melyeket reánk szórtak, éppen úgy nem ártottak, mint egykor a pápa egyházi átka, melyet egyszerre az Európába törő török, az égen feltűnt üstökös és a sáskák ellen kimondott*.” Ennek a hasonlító mondatnak éppen ellenkezőleg, az a jellegzetessége, hogy a hasonlító rész messzire elkanyarog, maga is alárendelő szerkezetté válik, és még egy halmozás-felsorolás is megnyújtja, a nyilvánvaló hiábavalóságok sorával erősítve a hasonlított tartalmát.

A következő hasonlító szerkezet érdekessége, hogy a hasonlító és hasonlított olyan mértékben mosódik egybe, hogy a hason-

lat cselekvője (Izrael népe) és a hasonlított (mi, a magyarság) teljesen azonosul a főmondatban: „*mint Izrael népét a babiloni fogságban rákényszeríteni, hogy Isten ujjával irt törvényeinktől elpártolva, egy Baalhoz szegődjünk*.”

Utolsónak emeljünk ki egy kettős hasonlítást, a két párhuzamos hasonlítás erősítés, fokozás, és éppen ez a legfontosabb benne. A látszólag jelentéktelen állítás (nem engedhetünk egy kicsit sem) egyszerre lényegessé, fontossá válik (mint a lenni vagy nem lenni – egyúttal *Hamlet*-idézet is!), majd még nyilvánvalóbban (ha valaki netán nem ismerné a *Hamletet*: mint az élet és halál – egyébként ez utóbbi szerkezet ritmikailag is jobban zár, mint az előző): „*követeléseink pedig éppen úgy nem lehetnek engedés tárgyai, mint a lenni vagy nem lenni, mint az élet és halál*.”

2. A beszéd nyelve

Roppant érdekes megvizsgálni a beszéd szókincsét is. Mindenekelőtt az ötlik szembe, hogy *Az ember tragédiája* szókincsénél sokkal hétköznapiabb, köznyelvibb, lényegesen közelebb áll a modern, beszélt magyar nyelvhez. Ez azért figyelemre méltó, mert mutatja, mennyire téves az a nézet, hogy Madách főművének nyelve azért tér el annyira a XIX. század második felének irodalmi nyelvétől (akár Aranyt, akár Vajdát, akár Jókait tekintjük példának), mert az ő nyelvhasználata nem elég mélyen, nem igazán anyanyelvi szinten magyar, mert hogy gyermekkorában erős idegen (német, francia, latin, szlovák) nyelvi hatások érték. Ez a nézet Arany 1861. november 5-i Madáchhoz írt leveléből

táplálkozik, ott Arany ugyanis így írt a *Tragédiáról* „*A mű alapelemében, compositióban, mind abban, a mi lényeges – eredeti, merész, költői – hogy a külsőben, de a legkülsőben itt-ott némi hiány mutatkozik, az talán körülményidnek tulajdonítható. Talán nem hatott úgy át a magyar népnyelv érzete, mint oly nagy költőt kellene, az irodalmi nyelv pedig évek óta romlik, több-több idegenszerűt vesz magába. Talán előbb kaptad a német s általában az idegen kulturát, hogy sem a magyar nyelv-szellem kitörölhetetlenül ette volna bele magát nyelvérzékbe. Vagy ha nem így volna, úgy tán merészebb játékot üzs a nyelvvel, mint azt a nyelv most már tűrhetné.*”³⁷

Arany, aki ekkor még alig ismerte Madáchot (egyszer találkoztak, de Madách akkor is alig szólalt meg), két feltevést kockáztat meg. Hogy melyik az igaz, könnyű eldönteni. Egyrészt, mert levelezésükben nem (de a *Tragédia* javítása során sem) kerül többé szóba Madách magyar nyelvi szintje, másrészt, mert az országgyűlési beszéd nyelve is bizonyítja, a második feltevés volt a helyes: Madách a *Tragédiában* tudatosan „*űz merész játékot a nyelvvel*” (nyilván Vörösmarty hatására), mert szónoklatában nyelvi idegenszerűségnek, „*merész játéknak*” nyoma sincs.

Ennek lehet bizonyítéka az is, hogy bizonyos szóalakokat, amelyeket Madách a *Tragédiában* használ, a beszédben modernebb, más alakkal helyettesít. Ilyen például a *cselekmény* (a beszédben *cselekvény*), a *győzedelem* (a beszédben *győzelem*), illetve az *idea* és *eszme* (a beszédben csak *eszme*). Szintén ilyen stilisztikai megfontolás állhat a háttérben annak, hogy a *Hamlet*-idézetben nem az *állam*, hanem az *álladalom* szóalakot használja.

3. A beszéd szókinccse

A szövegben összesen 900 szó szerepel. Ebből 199 a főnév (555 esetben), 113 az ige (255 esetben), 95 az igenév (109 esetben), 123 a melléknév (188 esetben), 16 a számnév (27 esetben), 40 a névmás (195 esetben), 49 a határozószó (155 esetben) és 79 az egyéb, pl. névelő, névutó, kötőszó, stb. (600 esetben).

Szinte azonnal szembetűnik, hogy egy-egy főnév, melléknév, ige, igenév előfordulási átlaga alig 2,08, azaz átlagban mind-egyik csak kétszer fordul elő. Míg az igék gyakorisága 2,25, a főneveké 1,56, a melléknéveké 1,52, az igeneveké csak 1,14. Mindez jól mutatja Madách tudatos törekvését a választékosságra. Hiszen a szöveg színességét éppen az átlagtól is jócskán (lefelé) eltérő melléknévek és igenevek választékossága, sokasága teremti meg.

A főnevek közelebbi vizsgálata is tanulságos. Idegen (latin, francia, angol, német) szó az idézeteket leszámítva alig fordul elő. Talán 20 esetben. Ezek egy részét ma is így használnánk (pl. *civilizáció*, *arrogancia*, *Contrat social*). Más esetben a kor politikai nyelvére jellemző latinizmusról van szó (bár ma sem volna hibás, mint pl. az *ignorancia*). Madách talán két-három esetben marad el a lehetséges moderntől: például amikor *státusférfi*-nek nevezi az államférfit, és *litteraturá*-nak az irodalmat. (Bár ennek is meglehet a sajátos hangulati többlete, gondoljunk csak napjaink „státustörvény” kifejezésére!) Mégis, összességében Jókai írói nyelvében sem kisebb a latinizmusok száma, s ne feledjük, Madách jogot végzett, s a jog nyelve csak ekkoriban alakul át lassan magyarrá.

Megnézhetjük, mennyire határozzák meg a kulcsszavak a beszéd témáját. Kiemelhetjük a legtöbbször előforduló főneveket. A legtöbbször a *nemzet* (12 esetben), a *jog*, a *szó* és a *tér* (11–11 esetben) fordul elő (a *tér* mindenütt átvitt értelemben, a cselekvés, a *jog* tere jelentésben). Ezt követi az *eszme* (8 esetben), a *törvény* és az *idő* (7–7 esetben), az *eredmény*, a *század*, az *út* (6–6 esetben) majd az *állam*, az *Európa*, a *hatalom*, a *határozat* és a *világ* (5–5 esetben), hogy ezeket az *év*, a *felírás*, a *győzelem*, a *ház*, a *haza*, a *példa*, a *placetum* és a *szomszéd* kövesse (4–4 esetben). A *placetum* latin szó magas előfordulása részben jogi terminus technikus voltaival, részben azzal függhet össze, hogy a beszédnek ez a része – mint már említettük – valószínűleg az utolsó pillanatban készült.

Maguk a kiugró főnevek jelzik, milyen tágas látókör, átfogó szellem nyilatkozik meg ebben a beszédben.

Az igék vizsgálata mutatja, hogy a beszéd milyen mértékben a főnevekre épül. Ilyen értelemben statikus jellegű. Választékoságát jelzi, hogy az igék alig negyede fordul elő egynél többször. Ugyanakkor a gyakori igék inkább csak grammatikailag, semmint jelentésanilag terheltek. Vezet a *van* (31 eset), az *áll* (11 eset) és a *mond* (8 eset, illetve kétszer igekötős formában is előfordul), ezeket jócskán lemaradva követi a *bír*, a *hall* és a *hisz* (5-5 eset). Mint látható, a Madách-beszéd nyelvének jellemzője az igék kisebb fontossága: ez is a tömörséggel, a sűrítettséggel függ össze.

Az igenevek magas száma ehhez kapcsolódik. Madách egyéni stílusán a hihetetlen tömörség, a már említett szentenciózusság uralkodik. Ezek az igeneves mondatok (melyek Madách nyelvét Berzsenyiével és Vörösmartyéval rokonítják) egyszerű voltak ellenére sűrűségükkel nagyon erős hatást képesek kelteni.

Ilyen szerkezetekről van szó, mint például a „*az előtörő nemzeti géniusz termékenyítő fivalma alatt keletkeztek*”. (Itt és a következő példában is kiemeléssel jelöltük az igeneveket.) Mint ha csak Berzsenyit hallanánk: „*Romlásnak indult hajdan erős magyar...*” Nyilván nem véletlen, hogy Madách beszéde bevezetésében nem Kőlcseyt vagy Vörösmartyt, hanem éppen Berzsenyit idézte. Ő lehetett az egyik nyelvi ideál a számára. De hogy egy jellegzetes, teljes Madách-mondatot is idézzünk – ilyen a beszéd nagy záró mondata: „*Ha forradalmi téren az áll, ki a történeti jogokat lábbal tapodja; ha az áll ki minden kegyeletet kivétközve, erőszakosan ültet új intézményeket elrombolt régiek helyére: úgy a forradalmi téren ők vannak, a konzervatív magyar nemzet ellenében, s Európa érdeke minket irányokban győzelemre vezetni, nehogy elbírhatlan zaklatások után azon térre szorítva, eggyel szaporítsuk azon meggyilkolt nemzetek sorát, melyek egyike tavaly megifjúlva és fenyegetve kelt fel halottaiból, másikának véres kísértete pedig Banquo szellemeként még folyvást rémíti az európai diplomáciát.*”

A szókinccs elemei közül még egynek közelebbi vizsgálata érdemel figyelmet. Ez pedig a kötőszók sokasága. Egy szöveg világozása, áttekinthetősége, érthetősége nagymértékben függ a benne használt kötőszavaktól. Különösen így van ez a romantikus szövegek esetében, ahol gyakoriak a bonyolult szerkezetű, többszörösen összetett mondatok. Madách nyelve is ilyen. Egészen más azonban a kérdés egy irodalmi szöveg és egy szónoki beszéd esetében. A homályosság, a többértelműség, a jelentéssíkok közötti vibrálás egy irodalmi szövegnek előnyére válhat. Egy szónoki beszédnek azonban egyértelműnek kell lennie. Ráadásul a szónoknak számolnia kell azzal is, hogy a hallgatóság-

nak nincsen módja újraolvasni, visszalapozni: azonnal világosan, érthetően és biztosan kell célba juttatnia közlendőjét. Egy ilyen beszéd esetében pedig, amelynek célja a meggyőzés, módszere a logikus érvelés és cáfolat, végképpen döntő, hogy az érvek, érvrendszerek világosan tagoltak, érzékelhetőek legyenek.

Különösebb részletes elemzés nélkül is beszédes, hogy a leggyakoribb alárendelt kötőszók a *hogy* (45 esetben), a *mint* (25 esetben) és a *mert* (11 esetben), illetve a mellérendelők közül az *és* (30 esetben), a *s* (27 esetben) és az *is* (25 esetben) vezet, de kiemelhetnénk még az alárendelők közül a *míg* (6), a *midőn* (6), a *ha* (6) és a *tehát* (5) gyakori előfordulását is. Ezek a számok egyfelől bizonyítják előbbi állításunkat (hogy sok a bonyolult összetett mondat), másfelől jelzik azt is, hogy Madách a kötőszók adta lehetőséget is jól igyekezett felhasználni, hogy világossá tegye mondandóját.

4. Madách műveltsége (utalások)

Madách szónoki sikerének, beszéde hatásosságának még egy magyarázata van: ez pedig az, ahogyan nyilvánvalóan lenyűgözte hallgatóságát. Nem megjelenésével, nem nagy szavakkal, nem is hangerővel, hanem a nagyszerű érvelés mellett (amiről eddig beszéltünk) fantasztikus tájékozottságával és műveltségével. Hiszen a beszédben elhangzó utalások, idézetek kétfelé szólnak: az adott helyen betöltik értelmező, erősítő szerepüket, de közben a hallgatóságnak mást is üzennek: azt, hogy a szónok mindezt tudja, mindebben járatos.

Madách ebben sok kortársát és más korok szónokait is megelőzi. A beszéd szövegében rengeteg tanújelét látjuk műveltségének, tájékozottságának. Láthatóan tudja, milyen hallgatóinak tájékozottsága, erre számít, erre épít, ugyanakkor az ilyen apró, rejtett üzenetek sokaságával úgy győzi meg őket arról, hogy tapasztalt és tájékozott embert hallanak, hogy azok tán észre sem veszik. Pedig ez fontos, hiszen nyilván csak ilyen ember véleményére érdemes figyelni.

A hallgatóság – látszólag csak úgy mellékesen – megtudhatja a beszéd folyamán, hogy Madách olvas, (beszél) angolul, franciául, latinul és németül. Hogy jártas a spanyol kultúrában is. Idéz Tacitustól és Szent Bernáttól latinul, Shakespeare-től (a Hamletből és a Macbethből), Gibbontól és Berzsenyitől magyarul, Brunnertől németül, idéz szólást franciául, utal Cervantesre, a Don Quijotéra, idéz spanyol szólást (közmondást?), nyilvánvalóvá teszi hogy ismeri Rousseau-t, említi a Contrat socialt. Szavai felidéznek a hallgatóság előtt a Magna Chartát és a protestánsüldözést, Kálmán királyt, Mátyást és Ulászlót, de a nemrég meghalt Széchenyit is. Kiderül jártassága a magyar és a világtörténelemben illetve az aktuális bel- és külpolitikában.

Beszél a spanyol, a francia, az angol nemzetállam kialakulásáról. Hivatkozik Lengyel- és Oroszországra, sőt Belgiumra is. Az aktualitások közül szó esik a beszédben az osztrákok itáliai háborújáról, a sikkasztásról az osztrák vezérkarban, az angol hittérítőkről Afrikában, a német bevándorlókról Amerikában, az indiánokról, a török-görög együttélés problémáiról. Természetesen elhangzik Bach és Schmerling neve, kiderül, a szónok nemcsak hallott a *Rückblick*ről, de ismeri, olvasta, cáfolni is tudja annak állításait. Emellett az is kiderül, hogy mennyire

korszerűek nézetei a történelemről (a kor biológista felfogása szerint a nemzetek történetét élő szervezetek – organizmusok – fejlődésének és pusztulásának tekinti, ezek *életprincípium*áról beszél).

A már idézett cikk a *Sürgöny*ben nem véletlenül kezdődik így: „*A képviselőház legeredetibb jelenségei egyike Madách Imre. Szőke haj, szláv jellegű arc, chinai lekonyuló hosszú bajusz, de magyar kebel; s európai műveltséggel táplált fő.*”

VIII. MADÁCH, AZ EMBER TRAGÉDIÁJA SZERZŐJE

A beszéd, amely jelentős szónoki és politikai sikert hozott Madáchnak, mint láthattuk, több helyen összecseng a *Tragédiával*. Ezek az áthallások ugyan akkor a hallgatóság számára nem voltak észrevehetőek, hiszen ekkor még *Az ember tragédiája* csupán kéziratban volt készen, és csak Madách legközelebbi ismerősei, barátai tudtak róla.

Ilyen barát volt Szontagh Pál, aki május 31-én írt levelében³⁸ ezzel a verssel köszönti Madáchot:

*Hosszú életin át sok küzd kideríteni nevének
Néma homályát, ám – csak kevesé a siker!
Honfi, Bölcs, Művész – bátran törhetsz te Olympig –
Im, hármassal koszorút űz ma fejedre – hazád!*

Ha összevetjük a *Tragédiát* és a beszédet, előttünk kirajzolódhatnak azok a gondolatsálak, amelyek összekötik az irodalmi és a politikai művet. Van néhány olyan találkozási pont, amelyek annyira nyilvánvalóak, hogy talán mondani sem kell őket. Ilyen a Gibbonra való hivatkozás, a késő-római kor, mint a züllés korszakának ábrázolása. Nyilván nem véletlen, hogy a beszédben egy bekezdésben szerepelnek a keresztes hadak és az eretnekek máglyái, amelyek bizánci színben együtt jelennek meg. Ember és kor viszonyáról szólva a kakas kukorékolása mindkét szövegben azonos értelemben szerepel. És említettük, idéztük is az eszme legyőzhetetlenségéről szóló sorokat a Tra-

gédiából, amelyeknek párhuzama szintén megtalálható a beszédben. De említhetnénk akár a Falanszter-szín tudósát is, aki életet akar „organizálni”, de kudarcot vall, akár az, aki beleavatkozik a nemzetek életébe, „és romlást, rothadást igen, de életet előidézni sohasem fog.”

Ezek a párhuzamok, áthallások azért is érdekesek, mert nemcsak azt mutatják, hogy Madách cédulázó alkotói módszere mennyire összekapcsolja különböző műfajú műveit is, hanem azt is, hogy *Az ember tragédiája* nem egy helyen hordoz allegorikus, Madách korára vonatkozó történelmi-politikai utalásokat is. Például elgondolkoztató Rudolf császár szerepeltetése: ő egy tipikusan rossz Habsburg uralkodó, ráadásul ugyanúgy, családi döntéssel teszik le a trónról, és ültetik helyére utódját, mint V. Ferdinándot, akinek helyére a „felirat vagy határozat” címzettje, Ferenc József került. Természetesen ezeknek a *Tragédiában* szereplő utalásoknak a vizsgálata nem tartozik szorosan témánkhoz.

Ahogy a beszéd elhangzásakor *Az ember tragédiája* létéről csak nagyon kevesen tudtak, ma éppen így a beszéd létéről, sikeréről tudnak kevesen, annak minden kiválósága ellenére. Mert – ahogy Praznovszky Mihály írja – Madáchra „hirtelen és váratlanul (a siker természetrajza ez) rázúdul az országos elismerés. Először a politikában, noha még nem olyan túlzott mértékben, mint életrajzírói állítják, mert azért az 1861-es országgyűlési szereplés mégiscsak egy felszólalásból állott, a többi néma csend.”³⁹ És a sors nem kedvezett Madáchnak. Amikor az országgyűlés legközelebb összeült, ő már halott volt. De addigra már úgy ismerték és ismerik méltán ma is az emberek, mint a magyar irodalom legnagyobb versés drámájának, *Az ember tragédiájának* íróját.

IRODALOM

1. *A régi új retorika. A szónoki beszéd részei és a beszédformák.* Szerk.: A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra. Trezor. Budapest. 2001.
2. *A régi új retorika.* Szerk.: A. Jászó Anna és L. Aczél Petra. Trezor. Budapest. 2000.
3. ADAMIK Tamás: *Az antik retorika rendszere és változásai az időben.* In: *A régi új retorika.* Szerk.: A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra. Trezor. Budapest. 2000.
4. ANDOR Csaba: *A siker éve: 1861.* Fekete Sas. Bp. 2000.
5. ANDRÁS László: *A Madách-rejtély.* Szépirodalmi. Bp. 1983.
6. FENYŐ D. György: *Poétai iskola.* Krónika Nova. Bp. 1999.
7. GRÉTSY László: *A szónoki „invenció” összetevői...* In: *A régi új retorika.* Szerk.: A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra. Trezor. Budapest. 2000.
8. HARSÁNYI Zsolt: *Ember küzdj...* Singer és Wolfner. Bp. 1932.
9. HORVÁTH Károly: *Madách Imre.* Godolat. Bp. 1984.
10. KRIZSÁN László: *Madách második negyvennyolca.* In: IV. Madách szimpózium. Szerk.: Andor Csaba. Madách Irodalmi Társaság. Bp.–Balassagyarmat. 1997.
11. *Madách Imre Összes Művei. I–II.* Szerk: HALÁSZ Gábor. Révai. Bp. 1942.
12. MADÁCH Imre: *Országgyűlés.* Előszó és jegyzetek: SZIGETHY Gábor. Magvető. Bp. 1987.

13. MADARÁSZNÉ MAROSSY Ágnes: *Egy mai magyar beszéd elemzése*. In: A régi új retorika. A szónoki beszéd részei és a beszédfajták. Szerk: A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra. Trezor. Budapest. 2001.
14. *Mitológiai Enciklopédia. II.* Főszerk: TOKAREV. Gondolat. Bp. 1988.
15. *Nyelvtan, stílus, szónoklás*. Szerk: TERESTYÉNYI Ferenc. Kossuth. Bp. 1960.
16. PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách és a siker súlya*. In: Napút. 2002. március. (illetve: www.inaplo.hu/na/200203/03.html)
17. PRAZNOVSZKY Mihály: *Madách Imre országgyűlési beszédének fogadtatása a korabeli sajtóban*. In: IV. Madách szimpózium. Szerk.: Andor Csaba. Madách Irodalmi Társaság. Bp.–Balassagyarmat. 1997.
18. RADÓ György: *Madách Imre. Életrajzi krónika*. Balassi B. Nógrád Megyei Könyvtár. Balassagyarmat. 1987.
19. *Stiliztikai ábécé*. Szerk: DOBCSÁNYI Ferenc. Módszertani Közlemények Könyvtára. Szeged. 1989.
20. SZABAD György: *Madách „Politikai hitvallomása”*. In: Madách-tanulmányok. Szerk.: HORVÁTH Károly. Akadémiai. Bp. 1978.
21. SZABÓ Béla: *Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében*. In: Madách-tanulmányok. Szerk.: HORVÁTH Károly. Akadémiai. Bp. 1978.
22. SZARKA István: *A retorika teológiai használatának lehetőségei*, in Lelkipásztor, 1997. január (illetve: www.lutheran.hu/ujsagok/lelkipasztor/I970105.htm).
23. TÖRÖK Ferenc: *Stiliztika és verstan*. BAZ Megyei PKI. Miskolc. 1993.
24. *Világirodalmi Lexikon IV.* Főszerk.: KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1975.

JEGYZETEK

1. KRIZSÁN László, *Madách második negyvennyolca*, in *IV. Madách szimpózium*, szerk., ANDOR Csaba, Madách Irodalmi Társaság, Budapest–Balassagyarmat, 1997, 48.
2. SZABÓ Béla, *Madách Imre politikai tevékenysége Nógrád megyében*, in *Madách-tanulmányok*, szerk., HORVÁTH Károly, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978, 280.
3. Ezt részletesen elemzi tanulmányában SZABAD György, *Madách „Politikai hitvallomása”*, in *Madách-tanulmányok*, szerk., HORVÁTH Károly, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
4. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, szerk., SZIGETHY Gábor, Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 13–14.
5. MÖM II. 785.
6. PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách Imre országgyűlési beszédének fogadtatása a korabeli sajtóban*, in *IV. Madách szimpózium*, szerk., ANDOR Csaba, Madách Irodalmi Társaság, Budapest–Balassagyarmat, 1997, 55.
7. PRAZNOVSZKY Mihály, i. m., 55.
8. PRAZNOVSZKY Mihály, i. m., 56.
9. ANDOR Csaba, *A siker éve: 1861*, Fekete Sas, Budapest, 2000, 157.
10. MADÁCH Imre 1861. május 29-én édesanyjához, Majthényi Annához írt levele. *Madách Imre Összes Művei* (MÖM), szerk., HALÁSZ Gábor, Révai Kiadó, Budapest, 1942, II. kötet, 919.
11. ANDOR Csaba, i. m., 157.
12. Nagy Ivánnak 1861. novemberében Madáchhoz írt levele. MÖM. II., 1110.
13. A szövegnek igen elmélyült modern retorikai elemzését nyújtja könyvében Árpás Károly. Könyve e dolgozat elkészítése után egy évvel jelent meg. Feltétlen az olvasó figyelmébe ajánljuk. ÁRPÁS Károly, *Egy Madách-beszéd elemzése*, Madách Irodalmi Társaság, Szeged–Budapest, 2004.
14. Arisztotelész Retorikájának főbb állításait ismerteti cikkében ADAMIK Tamás. Lásd: *Az antik retorika rendszere és változásai az időben*, in *A régi új retorika*, szerk., A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra, Trezor Kiadó, Budapest, 2000, 24–25.
15. MADARÁSZNÉ MAROSSY Ágnes, *Egy mai magyar beszéd elemzése*, in *A régi új retorika, A szónoki beszéd részei és a beszédfajták*, szerk., A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra, Trezor Kiadó, Budapest, 2001, 44.
16. Madách olvasottságáról, könyveiről: ANDRÁS László, *A Madách-rejtély*, Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983, 24–29.
17. GRÉTSY László, *A szónoki „invenció” összetevői...*, in *A régi új retorika*, szerk., A. JÁSZÓ Anna és L. ACZÉL Petra. Trezor Kiadó, Budapest, 2000, 96.
18. De a háromkötetes magyar Shakespeare-kiadás is fiatal kora óta megvolt könyvei között. Említi ANDRÁS László: i. m. 26.
19. A legenda a hét epheszosi keresztény ifjúról szól, akiket Decius császár egy barlangba falaztatott be, és akik csodálatos módon majd kétszáz év múlva feltámadtak, mintegy

álomból ébredve. Amikor a náluk maradt pénzzel akartak vásárolni, akkor derült fény a csodára. Hogy Madách forrása mi lehetett, nem tudjuk, a történet a Legenda Aurea révén közismert volt Európában. Egyébként ebből a történetből ered az „úgy alszik, mint a hét alvó” szólásunk, valamint a „hétalvó” kifejezés is. Lásd erről: *Világirodalmi lexikon*, IV. köt., 433. és *Mitológiai Enciklopédia*, II. köt., 340.

20. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 55.
21. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 55.
22. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 56.
23. Királyok könyve, 24–25.
24. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 13.
25. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 57.
26. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 57.
27. MADÁCH Imre, *Országgyűlés*, 57.
28. Az adatok megtalálhatók Andor Csaba könyvében is (ANDOR Csaba, i. m., 156.)
29. PRAZNOVSZKY Mihály, i. m., 59.
30. HARSÁNYI Zsolt, *Ember küzdj...*, Singner és Wolfner, Budapest, 1932, III/171–176.
31. A beszéd hatásgrafikonját megtalálhatjuk Árpás Károly már idézett munkájában (ÁRPÁS Károly, i. m., 76–77.)
32. SZARKA István, *A retorika teológiai használatának lehetőségei*, in *Lelkipásztor*, 1997. január (illetve: www.lutheran.hu/ujsagok/lelkipasztor/I970105.htm).
33. Idézi PRAZNOVSZKY Mihály, i. m., 57.
34. A beszéd sikerét mutatja Madáchnak anyjához írt levele, amelyben többek között ezt olvashatjuk: „Virozsilnak tar-

tottam egy magyar és igen szabadelmű bucsubeszédet, mit ő szépen meg is köszönt, sőt leirva el is kért; az iskolatársak is oly nagy tetszéssel fogadták, hogy nyakra-főre írják le maguknak.” Idézi HORVÁTH Károly, *Madách Imre*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984, 13.

35. HARSÁNYI Zsolt, *Ember küzdj...*, Singner és Wolfner, Budapest, 1932, III/171.
36. Stilisztikai *ábécé*, szerk., DOBCSÁNYI Ferenc, Módszertani Közlemények Könyvtára, Szeged, 1989.
37. ARANY János levele Madáchhoz 1861. nov. 5-én. MÖM II. 1013–14.
38. MÖM II. 1113.
39. PRAZNOVSZKY Mihály, *Madách és a siker súlya*, in *Napút*, 2002. március (illetve: www.inaplo.hu/na/200203/03.html).

Mellékletek

I. számú melléklet

MADÁCH IMRE: A FELIRAT VAGY HATÁROZAT KÉRDÉSÉBEN

Tisztelt képviselőház! Gibbon, a nagy angol történetíró azt mondja: „Ha Alarich a ravennai tanácsban lett volna, valószínűleg ugyanazon rendszabályokat javasolja, melyekhez Honorius miniszterei, az ő ellenében valóban nyultak!” E jelenet ismétlődik mindenütt a világtörténelemben, hol államok indultak bomlásnak, mert országokat nem intézményeik jósága, de a közszellem, nem teóriák ragyogó volta, de polgárerény tartja fel, s mint koszorús költőnk mondja:

*„Minden országnak támasza, talpköve
A tiszta erkölcs, mely ha megvész,
Róma ledől s rabigába görnyed.”*

S miket Gibbon a romladozó római birodalomról ír, mindazt szemeinkkel látjuk megújulni a bécsi urak tanácsában, mint megdöbbentő jelét az időnek, mert valamint Cincinnatusokat és Arisztidészeket, Perényieket és Csányiakat csak nagy jövőjű nemzet szülhet: úgy Heliogabalusok és Cleanderek, Bruckok és Eynattenek csak ott teremhetnek, hol Hamlet szerint valami rothadás van az álladalomban.

E rothadást tizenkét éven keresztül mindnyájan keserűen érezzük; azon tizenkét év alatt, melyről Tacitussal méltán elmondhatjuk: „Magnum profecto dedimus patientiae documen-

tum”. De melynek borzadalmait oly remekül ecsetelték már előttem, hogy halovány színeimmel hozzájárulni nem akarok, s csak annak vizsgálatába bocsátkozom, ha vajon azon osztrák státusférfiak, kik oly szentségsértő kezekkel merészelték a történeti fejlődés és emberi jog kerekébe belekapni, s kiknek politikáját a siker, a kormány-tudomány örökös mérőserpenyője régen elítélte: bírtak-e legalább eszményképül oly nagy, oly lelkesítő ideát, mely eljárásuk mentségeül szolgálhat?

Ez eszmék egyike, melyek e státusférfiakat vezették, a birodalom egysége volt. Az osztrák dinasztia alatt konglomerált heterogén országokból egy homogén államot alkotni, mint az Spanyol-, Franciaországban vagy Nagy-Britanniában történt, szép és nagy eszme volna, csak hogy 1400 esztendővel késett el és miután *du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas*, valóban e nagy-nak látszó eszme is nevetségessé vált, éppen úgy mint Don Quijote törekvése a lovagkor visszaállításában, ami pedig nem is tizenégy csak egy fél századdal késett el, – mint nevetségessé válnék a kereszties hadak maga idejében magasztos ideáljának napjainkban felmelegítése.

Mielőtt még a nemzetek és államok egyéni kifejlődést nyertek, midőn még egy zúr volt az egész, akkor az elemek, egyesülhettek nagyobb organizmusokká; de akkor sem egyes intéző bölcsek szavára, de önmagoknak készítve életprincipiumot, a históriát rejtekben, halkán, mint az organizáló természetben minden és mindig!

Ki azonban már meglevő életvidor organizmusok közé lép, s azokat akarja összeolvasztani: annak gyilkolással kell kezdeni és romlást, rothadást igen, de életet előidézni sohasem fog.

Tudniok kellene azonkívül azon igen tudós doktoroknak, kik mindenhez értenek, azt is, hogy külön népcsaládokhoz tartozó nemzetek még azon organizáló századokban sem olvadtak össze soha, s hogy csak két példát említek fel, mint az amerikai faj soha az európaival nem egyesül, de inkább kivesz, mint a vegyest lakó török és görög nem olvad össze: úgy az altáji magyar sem olvadhat össze az indogermán népekkel soha; de uraim, kiveszni sem fog, mert világtörténeti hivatása van, melynek még csak első felvonását játszotta el.

Ezért tehát az osztrák államférfiak egységes Ausztriájokkal a legenda hét alvójaként tűnnek fel nekem, kik nagy későre fölébredve, oly pénzzel kínálták a világot, melynek már régen kelete nem volt.

Másik vezéreszméjük az osztrák státusférfiaknak az volt, hogy bennünket civilizáljanak, mint olyanok, kik hivatvák a civilizációt keletre terjeszteni.

Ezen egész kiinduló pont részint vastag ignorancián, részint maliciózus ámtáson alapszik.

A magyar nemzet Szt. István korától kezdve mindig a többi Európa civilizációjának színvonalán, sőt sok esetben azon felül is állott, mire, hogy e részletezéssel a ház türelmét ne fárasszam, csak néhány példát kapok ki. Ott áll a legbabonásabb századokban Kálmán királyunk törvénye a boszorkányok nem létéről; ott áll az első kereszties hadak idejében nemzetünk felvilágosodott magatartása. Ott azon tény, hogy a feudálizmus nálunk soha oly virágzásra nem juthatott, mint az állam egész megsemmisítésével jutott szomszédainknál. Ott van végre, mint fényes nap, a protestantizmus első idejéből vallási türelmünk akkor, midőn Európa-szerte az eretnekek máglyái lobogtak.

De honnan merített tudományosságunk is új táplálékokat? Az első időkben, a konstantinápolyi bölcséktől, később az Anjouházbeli királyok alatt Olasz- és Franciaországból, melyeknek egyetemait látogatá túlnyomó számmal ifjúságunk, s csak midőn a korszükséggé vált vallásreformáció szavát éppen Németország emelte fel: kezdtük a német tudományt felkeresni, és akkor is kérдем, nem éppen a mostani osztrák államférfiak elődei, szellemben és hatalomban voltak azok, kik az eszmék áldásos hatását a legújabb időkig hazánkban mindig gátolni, paralizálni igyekeztek. Litteraturánk újraterejtője végre Kazinczy, nem latin, görög és francia mintákat honosított-e németek helyett?

Hol keressük tehát a német civilizáló hivatás eredményét keleten? A dunai fejedelemségekben, Lengyel-, Oroszországban francia művelődés, francia eszmék virulnak.

A hozzánk költözött német vendégek nemcsak kenyeret és sőt, nemcsak örömet és veszélyt, de szokásokat, művelődést és hazafiérzetet osztanak velünk.

Vagy forduljunk másfelé? Amerikába, hol a német a nagy angol nemzet szabad intézményeiért szívesen felejté nemzetiségét és szolgasága emlékeit, vagy Afrikába, hol ismét angol misszionáriusok hirdetik kiválólag az ígét.

Hogy terjeszték az utolsó tizenkét év alatt köztünk a civilizációt, – az ismét el volt mondva fényes szónoklatokban; én csak azt jegyzem meg, hogy midőn Bach, a democratico-absolut kormányforma feltalálója, *Rückblickjében* civilizátori eredményeit tálalta a világ elé, az részint szemtelen elcsavarása volt a tényeknek; mint például az, midőn elősorolja, mennyi 3-4 osztályú tanintézettel ajándékozta meg hazánkat; mert azt elhallgatja,

hogy ezeknél sokkal több 6-8 osztályú tanintézetünket törülte el. Elhallgatja, hogy míg a mi volt intézeteinkben a birtoktalan tudnivágy ingyen képezheté magát, addig az övének súlyos terheit a vagyonos is alig bírja el.

Részint pedig oly eredmények felmutatása, melyek korántsem a kormány pártolása által, sőt a kormánynak is ellenére, az előtörő nemzeti géniusz termékenyítő fuvalma alatt keletkeztek, s így ő azon kakas nevetségés szerepét játssza, mely kukorikolásának tulajdonítá a hajnal hasadtát. Valóban ennyi arrogancia eszembe juttatja a német költő eme szavait:

„Wo ist des deutschen Vaterland?

Wo's Pulver einer einst erfand,

Und heut' noch jeder denkt dabei:

Dass er der Mitterfinder sei.”

Mindezeknél azonban még igazibb hévmerője a civilizációnak a politikai érettség és szabadság. S e tekintetben önérettel kérdehetjük Európa népeit, kérdehetjük szétzilált szerencsétlen szomszédainkat, kiknek szívből kívánjuk állapotaik javulását: ki állt századról századra előbb mint mi, s ki áll jelenleg is jogban és érzelemben erősbén nálunk, ha szerencsében és anyagi erőben nem is.

Magna chartánk az angolokéval egyidejű; mit a genfi bölcs csak a múlt században elméletkent bírt fölállítani a *Contrat social*-ról – az államunk alakulásában, már egy ezredév előtt történelmi tény volt. Mit a világrendítő francia forradalom véres küzdelmek között bírt csak kimondani, a népfeliségről, az 1790-ben törvényül lett nálunk formulázva, hogy minden majestas a

nemzetnél van, s mi törvényben kimondatott, azt a gyakorlat életbe lépteté, s nagy hazánkfia, Széchenyi minden vegyes ülést így szólított meg: „Felséges haza”.

S minket, kik ily előzményekkel bírunk, akartak tizenkét évi sanyargatással, melyben a római íróval szólva: „*Vidimus quod ultimum esset in servitute*” mint Izrael népét a babiloni fogságban rákényszeríteni, hogy Isten ujjával írt törvényeinktől elpártolva, egy Baalhoz szegődjünk, kinek istenségét más nem bizonyítja, mint telhetetlen oltárán füstbemenő vagyona millió szegénynek s elfolyó vére emberáldozatoknak.

De bár e tizenkét év alatt cselekvésök korlátot nem ismert, hogy reája illettek szent Bernát szavai: „*facitis quia potestis, an autem oporteat, questio est*”, – végre kisült, hogy non oportebat, villámaik, melyeket reánk szórtak, éppen úgy nem ártottak, mint egykor a pápa egyházi átka, melyet egyszerre az Európába törő török, az égen feltűnt üstökös és a sáskák ellen kimondott. A kísérlet nem sikerült, gyöngébb volt az erőszak, mint a szellem.

Mi a democratico-absolutisticus kormányforma feltalálójának nem sikerült, azt Schmerling az absolutistico-democratia feltalálója kísérte meg újra, mégpedig az alkotmány zászlói alatt, mert az alkotmányos eszmék legnagyobb győzelme az, hogy a mai korban ellenök is csak a szabadság színe alatt lehet harcolni.

Ott állunk tehát ma ismét, hol 1850-ben álltunk, csak hogy a tér még szégyenletesebb; most velünk, általunk, törvényes úton szándékoltatik a nemzetgyilkolás végbevitelét, mi az erőszaknak nem sikerült; s míg az országot dragonade-ok rémülete járja végig, utolsó filléereinktől fosztogatva, hogy azokkal a modenai

herceg hadseregét fizessék; míg nem ismert hatalom bérencei visznek ijedelmet a békés lakokba, míg ugyanazon hatalom tisztviselői felmentve törvényeink alól, intézkednek fölöttünk; míg e ház lépcsőin lelépve, elhagytuk egyszersmind a tért, melyen ősi törvényeink respektáltak: addig mi, Magyarország törvényhozó testülete, mint tengeri rabló ál-zászlója vagyunk a külföld elámítására, pellengérré állítva.

Azonban hiszem erősen, hogy az eredmény ugyanaz fog lenni; mert nemzetem politikai érettsége sokkal nagyobb, hogysen át ne lássa, miként a Bach és Schmerling rendszer, hogy egy triviális spanyol közmondással éljek – ugyanazon kutya, csak más nyakravalóval.

Hiszem, hogy az eredmény ugyanaz fog lenni, ha mi is, mint a római szenátus Brennus barbárjainak betörése alatt, tógáinkba burkolózva, törvényes helyeinkben várjuk be mozdulatlanul csapásaikat. E törvényes tért látom én mélyen tisztelt Deák Ferenc képviselő úr indítványának legtöbb pontjaiban elfoglalva, azért szavazatommal én is hozzájárulok.

De éppen mivel ily rendkívül kényes állásban vagyunk, legkisebb oly tér feladásától is félek, mire a rosszakarat későbbi lépéseknél utalhat.

Ez óvatosságra példa int a legközelebbi napokból.

A megyék organizálták magokat, a megyék felírtak, bár jól tudták, hogy egészen törvényes téren nem állanak – csak azért, hogy lehetségessé tegyék az országgyűlést, melyben a nemzet mint ilyen nyilatkozhasnék, s nyilatkozhasnék a törvény és alkotmány legszigorúbb magatartása mellett. S íme már a megyék felírásait érvekkül halljuk felhozni amellet, hogy írjunk mi is; – az első engedő lépést halljuk okul felhozni, hogy tegyük meg a másodikat is.

Rajta vagyunk a szoros jogtól való eltérés lejtőjén, melyet csakhamar arra használnának elleneink, hogy belőle az egyezkedés harmadik lépésének logikáját következtessék, miről pedig a szó valódi értelmet véve, úgy hiszem e házban senki sem álmodik; mert egyezkedni annyit tesz – mint követeléséből is engedni akarni, a mi követéseink pedig éppen úgy nem lehetnek engedés tárgyai, mint a lenni vagy nem lenni, mint az élet és halál.

Kerüljük tehát annak látszatát is, a felírás választ, ez viszont választ feltételez; mindebből a rosszakarát – pedig nem jó barátokkal van dolgunk – egyezkedést magyarázhat ki, s valóban, ki nekem ultimátumát beadja, de az előszobában marad, az némi gyanút méltán is költhet fel bennem, hogy még ez nem utolsó szava.

Azért pártolom én Tisza Kálmán tisztelt képviselő úr módosítványát; s a határozat formáját; mert ezt tartom jogaink védelmében óvatos politikának.

Mondják, hogy minden antecedencia a felirat mellett van; de azon álláshoz, melyen vagyunk, még antecedenciát nem hallottam a történetből idézni; s így mindaddig, míg azt nem hallom, én sem keresek antecedenciát a határozatra.

Mondják, hogy a határozat magunkon kívül nem kötelez senkit. S vajon kit kötelez a jogaiban megsértett gyöngének protestációja, kit az összeroskadó harcos jajkiáltása? Ugyebár senkit és mégis mindenkit, kinek keblében nemes érzés lakik, sőt azt is, ki pirulva érzi, hogy ő e jajkiáltás okozója.

S most midőn a szó percek alatt körüljárja a világot, ne féljünk, hogy süketen hangzik el szavunk, ne féljünk, hogy azon hatalom fülébe nem hat, mely okozója, hogy köztünk törvényes

kormány nincs, mely a vele való közlekedés egyetlen törvényes eszköze lehetne, mely okozója, hogy csonka parlament vagyunk, s így képtelenek azon kitűnő törvényhozási cselekvény gyakorlatára, hogy felírassunk.

S ha e hatalom oly térre kívánna lépni, melyen lehetséges, hogy kezet foghassunk, ne mondja senki, hogy azt felírás nélkül nem teheti, ott van törvénykönyvünkben megírva az út, mely e térre vezet. – Addig folyamodást írhatunk a hódítónak, kérve kérhetjük: Uram! már sok a sanyargatás, a nyomor, melyet ránk küldesz, könnyíts terhünkön; de felírást, mint nemzet fejedelméhez, addig nem küldhetünk.

Éppen azért tehát, mert tudom, hogy szavunk határozat formájában is végig fogja rezegni a világot, hiszem én is, mit az igen tisztelt képviselők mondtak, hogy országgyűlésünk nem lesz eredménytelen; mert most a jelenben más eredményt nem is várok, mint azt, hogy megértsen a világ, s hiszek lételünk biztos voltában a jövőben, mert e megértett szó a jog, igazság és haladás szava leend.

Összecsaphatnak még egyszer felettünk a keserűség setét hullámai; de a mi győzelmünk csak idők kérdése, a durva erőszak csak efemer győzelmet arathat, az eszme fölkel és közvagyonná lesz, melyért első kimondói elvérezének.

Még csak néhány részint a házban, részint szomszédainknál felmerült eszmére kívánok reflektálni.

A placetum iránt az előttem mondtak után szólni, halottak elleni küzdés volna, csak azt akarom még megjegyezni, hogy a placetum joga soha a magyar catholica egyház függetlensége ellen nem volt irányozva, csak egy politikai külhatalom befolyása ellen; – s valamint hazánk Mátyás király alatt legjobban virág-

zott, ki a placetum jogát vasmarokkal tartá fenn: úgy Ulászló alatt a placetum joga megsértetvén, tudjuk siralmas következményeit.

Igen tisztelt szónokok fényesen bebizonyíták, hogy Ausztria nagyhatalmi volta nem az egységes Ausztria, sőt éppen a dualizmus feltétele. Én erre csak azt jegyzem meg, hogyha az ellenkezőleg volna is, az opportunitás elvét soha érvül el nem fogadhatnók, anélkül, hogy egyszersem minden rablást, minden elnyomását a gyengébbnek, ne szentesítsük, hogy vele el ne ismerjük, miként annak, ki saját vagyonából úr nem lehet, joga van emberfele zsebére. – De különben is, tartozik-e az boldogságunkhoz, hogy nagyhatalmasság legyünk? hallottuk-e valaha, hogy egy belga ezért megirigyelt volna egy orosz alattvalót?

Végre azt mondják szomszédaink, hogy mi forradalmi téren állunk. Ha forradalmi téren az áll, ki a történeti jogokat lábbal tapodja; ha az áll ki minden kegyeletet kivetkőzve, erőszakosan ültet új intézményeket elrombolt régiek helyére: úgy a forradalmi téren ők vannak, a konzervatív magyar nemzet ellenében, s Európa érdeke minket irányokban győzelemre vezetni, nehogy elbírhatlan zaklatások után azon térre szorítva, eggyel szaporítsuk azon meggyilkolt nemzetek sorát, melyek egyike tavaly megifjultva és fenyegetve kelt fel halottaiból, másikának véres kísértete pedig Banquo szellemeként még folyvást rémíti az európai diplomáciát.

II. számú melléklet

STILISZTIKAI ALAKZATOK

elhallgatás (reticentia):

- „...Ulászló alatt a placetum joga megsértetvén, tudjuk siralmas következményeit...”
- „...De melynek borzadalmait oly remekül ecsetelték már előttem, hogy halovány színeimmel hozzájárulni nem akarok, s csak annak vizsgálatába bocsátkozom...”
- „...hogy e részletezéssel a ház türelmét ne fárasszam, csak néhány példát kapok ki...”

ellentét (antithesis):

- „...remekül ecsetelték már előttem, hogy halovány színeimmel...”
- „...heterogén országokból egy homogén államot...”
- „...romlást, rothadást igen, de életet előidézni sohasem fog...”
- „...vallási türelmünk akkor, midőn Európa-szerte az eretnekek máglyái lobogtak...”
- „...míg a mi volt intézeteinkben a birtoktalan tudnivágy ingyen képezheté magát, addig az övének súlyos terheit a vagyonos is alig bírja el...”
- „...senkit és mégis mindenkit...”
- „...süketen hangzik el...”
- „...placetum jogát vasmarokkal tartá fenn: úgy Ulászló alatt a placetum joga megsértetvén...”

„...nem az egységes Ausztria, sőt éppen a dualizmus feltétele...”

erősítés:

„...nem intézményeik jósága, de a közszellem, nem teóriák ragyogó volta, de polgárerény tartja fel...”

„...rothadás van az álladalomban. E rothadást...”

„...tizenkét éven keresztül mindnyájan keserűen érezők; azon tizenkét év...”

„...oly nagy, oly lelkesítő...”

„...romlást, rothadást...”

„...tizenkét éven keresztül mindnyájan keserűen érezők; azon tizenkét év...”

„...részint vastag ignorancián, részint maliciózus ámtáson...”

„...Ott áll...Ott azon tény...Ott van végre...”

„...vendégek nemcsak kenyeret és sót, nemcsak örömet és veszélyt, de szokásokat, művelődést és hazafiérzetet...”

„...politikai érettség és szabadság...”

„...kérdhetjük Európa népeit, kérdhetjük szétzilált szerencsétlen szomszédainkat...”

„...mit a genfi bölcs... Mit a világrendítő francia forradalom...”

„...velünk, általunk...”

„...míg az országot dragonade-ok...míg nem ismert hatalom bérencei...míg e ház lépcsőin lelépve...”

„...Azonban hiszem erősen...Hiszem...”

„...megyék organizálták magokat, a megyék felírtak...”

„...nyilatkozhattak, s nyilatkozhattak...”

„...követeléséből is engedni akarni, a mi követeléseink...”

„...S vajon kit kötelez a jogaiban megsértett gyöngének protestációja, kit az összeroskadó harcos jajkiáltása?...”

„...S most midőn a szó percek alatt körüljárja a világot...szavunk határozat formájában is végig fogja rezegni...”

„...ne féljünk, hogy süketen hangzik el szavunk, ne féljünk, hogy...”

„...szó a jog, igazság és haladás szava leend...”

„...a mi győzelmünk csak idők kérdése, a durva erőszak csak efemer győzelmet arathat...”

„...részint a házban, részint szomszédainknál...”

„...minden rablást, minden elnyomását a gyengébbnek...”

„...ne szentesítsük, hogy vele el ne ismerjük...”

„...Ha forradalmi téren az áll, ki...ha az áll, ki”

„...egyike tavaly...másikának...”

fokozás (climax):

„...melyek korántsem a kormány pártolása által, sőt a kormánynak is ellenére, az elötörő nemzeti géniusz termékenyítő fuvalma alatt keletkeztek...”

„...szó a jog, igazság és haladás szava leend...”

„...megifjulva és fenyegetve...”

irónia:

„...igen tudós doktoroknak...”

gyúny:

„...azon kakas nevetséges szerepét játssza, mely kukorikolásának tulajdonítá a hajnal hasadtát...”

„*Wo ist des deutschen Vaterland? / Wo's Pulver einer einst erfand, / Und heut' noch jeder denkt dabei: / Dass er der Mitterfinder sei.*”

„...ugyanazon kutya, csak más nyakravalóval...”

kérdés (interrogatio):

„...bírtak-e legalább eszményképül oly nagy, oly lelkesítő ideát, mely eljárásuk mentségeül szolgálhat?...”

„...De honnan merített tudományosságunk is új táplálékokat?...”

„...Litteraturánk újrateemtője végre Kazinczy, nem latin, görög és francia mintákat honosított-e németek helyett?...”

„...Hol keressük tehát a német civilizáló hivatás eredményét keleten?...”

„...Vagy forduljunk másfelé?...”

„...S vajon kit kötelez a jogaiban megsértett gyöngének protestációja, kit az összeroskadó harcos jajkiáltása?...”

„...De különben is, tartozik-e az boldogságunkhoz, hogy nagyhatalmasság legyünk?...”

megszólítás (apostrophe):

„Tisztelt képviselőház!...”

„...de uraim...”

szójáték:

„...democratico-absolutisticus...absolutistico-democratia...”

III. számú melléklet

A SZÖVEG SZÓJEGYZÉKE

FŐNÉV

1. absolutistico-democratia	23. befolyás
2. Afrika	24. bérenc
3. alakulás	25. betörés
4. alattvaló	26. birodalom=2
5. alkotmány=2	27. boldogság
6. álladalom	28. bomlás
7. állam=5	29. borzadalom
8. államférfi=2	30. boszorkány
9. állapot	31. Brennus
10. állás=2	32. Bruck
11. álzászló	33. Cincinnatus
12. Amerika	34. civilizáció=4
13. ámítás	35. Cleander
14. antecedencia=3	36. contrat social
15. Arisztidész	37. Csányi
16. arrogancia	38. csapás
17. átok	39. cselekvény
18. Ausztria=3	40. cselekvés
19. Baal	41. Deák Ferenc
20. Bach=2	42. dinasztia
21. Banquo	43. diplomácia
22. barát	44. doktor

45. dolog	74. erő	103. fillér	132. hazánkfia
46. Don Quijote	75. erőszak=3	104. fogság	133. Heliogabalus
47. dragonade-ok	76. értelem	105. folyamodás	134. hely=2
48. dualizmus	77. érv=2	106. forma=2	135. herceg
49. ég	78. érzelem	107. forradalom	136. hévmerő
50. egyetem	79. érzés	108. Franciaország=2	137. história
51. egyezkedés=2	80. eset	109. függetlenség	138. hivatás=2
52. egyház	81. ész	110. fül	139. hódító
53. egység	82. eszköz	111. fuvalom	140. hullám
54. elámitás	83. eszme=8	112. géniusz	141. idea
55. elcsavarás	84. eszménykép	113. Gibbon=2	142. ideál
56. elem	85. esztendő	114. gyakorlat=2	143. idő=7
57. élet=3	86. Európa=5	115. gyanú	144. ifjúság
58. életprincípium	87. év=4	116. gyilkolás	145. igazság
59. eljárás	88. Eynatten	117. győzelem=4	146. ige
60. elmélet	89. ezredév	118. had=2	147. ignorancia
61. elnyomás	90. faj	119. hadsereg	148. ijedelem
62. előd	91. fejedelem	120. hajnal	149. indítvány
63. előszoba	92. fejedelemség	121. haladás	150. intézet
64. előzmény	93. fejlődés	122. halál	151. intézmény=3
65. eltérés	94. feladás	123. halott=2	152. intéző
66. emberáldozat	95. felírás=4	124. Hamlet	153. irány
67. emberféle	96. felirat=2	125. harcos	154. író
68. emlék	97. felmelegítés	126. hatalom=5	155. isten
69. engedés	98. felmutatás	127. határozat=5	156. istenség
70. érdek	99. feltaláló=3	128. hatás	157. Izrael
71. eredmény=6	100. feltétel	129. ház=4	158. jajkiáltás=2
72. eretnek	101. felvonás	130. haza=4	159. javulás
73. érettség=2	102. feudálizmus	131. hazafiéretzet	160. jel

161. jelen	190. költő=2	219. Magyarország	248. öröm
162. jelenet	191. követelés=2	220. majestas	249. Oroszország
163. jog=11	192. következmény	221. Mátyás	250. országgyűlés=2
164. jószág	193. közlekedés	222. megsemmisítés	251. ország=3
165. jövő	194. közmondás	223. megyék=3	252. óvatosság
166. kakas	195. közszellem	224. mentség	253. pápa
167. Kalmán	196. közvagyon	225. mérőserpenyő	254. parlament
168. Kazinczy	197. kukorikolás	226. minta	255. pártolás
169. kebel	198. külföld	227. misszionárius	256. példa=4
170. kegyelet	199. külhatalom	228. módosítvány	257. pellengér
171. kelet=3	200. kutya	229. múlt	258. pénz
172. kenyér	201. küzdelem	230. művelődés=2	259. perc
173. képviselő=3	202. küzdés	231. Nagy-Britannia	260. Perényi
174. képviselőház	203. láb	232. nagyhatalmasság	261. placetum=4
175. kérdés=2	204. lak	233. nap=3	262. polgárerény
176. kerék	205. látszat	234. Németország	263. politika=2
177. keserűség	206. legenda	235. nemzet=12	264. pont=2
178. kezek=2	207. lejtő	236. nemzetgyilkolás	265. protestáció
179. kifejlődés	208. Lengyelország	237. nemzetiség	266. protestantizmus
180. kimondó	209. lépcső	238. nép=3	267. rablás
181. király=3	210. lépés=3	239. népcsalád	268. rabló
182. kísérlet	211. lét	240. népfelség	269. rejtek
183. kísértet	212. létel	241. nyakravaló	270. réműlet
184. kor=2	213. litteratura	242. nyomor	271. rendszer
185. korlát	214. logika	243. Olaszország	272. részletezés
186. kormány=3	215. lovagkor	244. oltár	273. romlás
187. kormányforma=2	216. magatartás=2	245. önértet	274. rosszakarat=2
188. kormány-tudomány	217. máglya	246. opportunitás	275. rothadás=2
189. korszerűség	218. magna charta	247. organizmus=2	276. rückblick

277. sanyargatás=2	306. Tacitus	335. ultimátum	346. világ=5
278. sáska	307. tanács	336. úr=6	347. világtörténelem
279. Schmerling=2	308. tanintézet=2	337. üstökös	348. villám
280. siker	309. táplálék	338. út=2	349. virágzás
281. só	310. tárgy	339. vallásreformáció	350. visszaállítás
282. sor	311. teher=2	340. vasmarok	351. viszontválasz
283. Spanyolország	312. tekintet	341. védelem	352. vizsgálat
284. státusférfi=3	313. tény=3	342. vendég	353. zaklatás
285. szabadság=2	314. teória	343. vér	354. zászló
286. szám	315. tér=11	344. veszély	355. zseb
287. szavazat	316. természet	345. vezéreszme	356. zúr
288. század=6	317. testület		
289. Széchenyi	318. Tisza Kálmán		
290. szellem=3	319. tisztviselő	IGE	
291. szem	320. tóga		
292. szenátus	321. törekvés	1. ajándékoz	15. egyesül=2
293. Szent Bernát	322. török=2	2. akar=4	16. elhagy
294. szerencse	323. történet	3. alapszik	17. elhallgat=2
295. szerep	324. történetíró	4. áll=11	18. elítél
296. szín=2	325. törvény=7	5. álmodik	19. él
297. színvonal	326. törvénykönyv	6. arat	20. elmond
298. szív	327. tudnivágy	7. árt	21. elősorol
299. szó=11	328. tudomány	8. bead	22. elvérez
300. szokás	329. tudományosság	9. bebizonyít	23. elvét
301. szolgaság	330. tudós	10. bír=5	24. emel
302. szomszéd=4	331. türelem=2	11. bizonyít	25. említ
303. szónok	332. ujj	12. bocsátkozik	26. ért
304. szónoklat	333. Ulászló	13. civilizál	27. érez
305. Szt. István	334. ülés	14. ecsetel	28. fáraszt

29. fél=4	58. jegyezt=2	87. leend	115. szegődik
30. felejt	59. jut=2	88. legyünk	116. szentesít
31. felír=2	60. juttat	89. lehet=4	117. szolgál
32. felmerül	61. kap	90. lép	118. szólít
33. feltételez	62. keletkezik	91. léptet	119. szór
34. feltűnik	63. kell=2	92. lesz=2	120. szül
35. fizet	64. képez	93. lett	121. tálal
36. fog (si)=2	65. kér	94. lobog	122. tapod
37. fog=4	66. kérd=3	95. magyaráz	123. tart=3
38. fogad	67. keres=2	96. marad	124. tartozik
39. fölkel	68. kerül	97. megért=2	125. terem
40. fordul	69. késik=2	98. merészel	126. terjeszt
41. hall=5	70. kezd	99. mond=8	127. tesz=4
42. hangzik	71. kimond=2	100. nincs	128. történt
43. használand	72. kínál	101. nyer	129. törül
44. hat	73. kísért	102. nyilatkozik=2	130. tud=3
45. hirdet	74. kisült	103. okul	131. tulajdonít
46. hisz=5	75. kíván=3	104. olvad=3	132. tűnik
47. hozzájárul	76. kivesz	105. oportebat	133. ültet
48. igyekezik	77. költ	106. organizál	134. utal
49. illet	78. költözött	107. összecsap	135. választ
50. indul	79. könnyít	108. oszt	136. válik=3
51. int	80. körüljár	109. pártol	137. van=31
52. intézkedik	81. kötelez=2	110. rémít	138. vár=2
53. ír=4	82. következett	111. respektáltatnak	139. vezet=2
54. ismer=3	83. küld=2	112. sikerül=3	140. virágzik
55. ismétlődik	84. lakik	113. szándékoltatik	141. virul
56. jár	85. lát=3	114. szaporít	142. visz
57. játszik=2	86. látogat		

IGENÉV

1. akarni	27. füstbemenő
2. alkotni	28. gátolni
3. állítva	29. harcolni
4. alvó	30. hasadta
5. belekapni	31. hivatvák
6. burkolózva	32. honosított
7. civilizáló	33. hozzájárulni
8. egyezkedni	34. idézni
9. elfoglalva	35. irányozva
10. elfolyó	36. kelt
11. előidézni	37. kérve
12. előtörő	38. késő
13. elpártolva	39. kezdeni
14. elrombolt	40. kezdve
15. engedni	41. készítve
16. engedő	42. kiinduló
17. érező	43. kimondani
18. felhozni=2	44. kitűnő
19. felkeresni	45. kiváló
20. felmentve	46. kiváló
21. felvilágosodott	47. kivetkőzve
22. fenyegetve	48. konglomerált
23. fölállítani	49. látszó
24. fölébredve	50. lelépve
25. formulázva	51. lelkesítő
26. fosztogatva	52. lenni=4

53. lépni	75. romladozó
54. megdöbentő	76. szentségsértő
55. meggyilkolt	77. szétzilált
56. megifjulva	78. szólni
57. megirigyelt	79. szólva
58. megírva	80. szorítva
59. megjegyezni	81. tartozó
60. meglevő	82. terjeszteni
61. megsértett	83. termékenyítő
62. megsértetvén	84. tisztelt=5
63. megújulni	85. törő
64. mondva	86. törvényhozó
65. okozó=3	87. tudni
66. organizáló=2	88. túlnyomó
67. összeolvasztani	89. újratereztő
68. összeroskadó	90. való=2
69. paralizálni	91. végbevitetni
70. pirulva	92. véve
71. ragyogó	93. vezetni
72. rákényszeríteni	94. világrendítő
73. reflektálni	95. volta=3
74. rezegni	

MELLÉKNÉV

1. áldásos	4. amerikai
2. alkotmányos	5. angol=4
3. altáji	6. Anjou-házbeli

7. anyagi	36. erős=2	65. latin	95. római=3
8. babiloni	37. erőszakos	66. legbabonásabb	96. setét
9. barbár	38. európai=2	67. legkisebb	97. siralmas
10. bécsi	39. évi	68. legközelebbi	98. spanyol
11. békés	40. felséges	69. legszigorúbb	99. süket
12. belga	41. fényes=3	70. legtöbb	100. súlyos
13. birtoktalan	42. forradalmi=3	71. lehetséges=2	101. szabad
14. biztos	43. francia=4	72. magasztos	102. szegény
15. bölcs=3	44. genfi	73. magyar=4	103. szégyenletesebb
16. catholica	45. görög=2	74. mai	104. szemtelen
17. civilizátori	46. gyengébb	75. maliciózus	105. szép
18. csonka	47. gyöngé=2	76. mély	106. szerencsétlen
19. democratico-absolut	48. halk	77. modenai	107. szíves
20. democratico-absolutisticus	49. halovány	78. mostani	108. szoros
21. dunai	50. heterogén	79. mozdulatlan	109. telhetetlen
22. durva	51. históriai	80. nagy=11	110. tengeri
23. efemer	52. homogén	81. nagyhatalmi	111. történeti=2
24. egész=4	53. igazibb	82. nemes	112. törvényes=6
25. egyéni	54. indogermán	83. német=6	113. törvényhozási
26. egyes	55. jó=2	84. nemzeti	114. triviális
27. egyetlen	56. jövőjű	85. nevetséges=3	115. új=4
28. egyházi	57. kényes	86. örökös	116. utolsó=3
29. egyidejű	58. képtelen	87. orosz	117. vagyonos
30. egységes=2	59. keresztes=2	88. ősi	118. vallási
31. elbírhatlan	60. keserű	89. osztályú=2	119. valódi
32. életvidor	61. későbbi	90. osztrák=5	120. vastag
33. elleni	62. konstantinápolyi	91. óvatos	121. vegyes=2
34. emberi	63. konzervatív	92. politikai=3	122. véres=2
35. eredménytelen	64. koszorús	93. régi	123. világtörténeti
		94. remek	

SZÁMNÉV

1. 1400	9. harmadik
2. 1790	10. hét
3. 1850	11. két
4. 3–4	12. második
5. 6–8	13. millió
6. egy=2	14. tizenkét=5
7. egyik=2	15. tizennégy
8. első=6	16. több

NÉVMÁS

1. ami	16. mely=24
2. annyi	17. mennyi
3. e=14	18. mi=18
4. az=23	19. mindaz
5. azon=12	20. minden=8
6. eme	21. mindenki
7. én=7	22. mindez=2
8. ennyi	23. mindnyájan
9. ez=10	24. mink=2
10. ily=2	25. néhány
11. ilyen	26. néhány
12. ki=22	27. némi
13. maga=4	28. ő=2
14. más=3	29. ők
15. másik=2	30. oly=9

31. olyan	36. sok=4
32. önmagok	37. többi
33. övé	38. ugyanaz=2
34. saját	39. ugyanazon=2
35. senki=4	40. valami

HATÁROZÓSZÓ

1. belőle	21. köztünk=2
2. bennem	22. külön
3. bennünk	23. különben
4. csakhamar	24. ma
5. egykor	25. már=6
6. egyszer	26. másfelé
7. egyszerre	27. még=11
8. ellenkezőleg	28. méltán=2
9. előbb	29. mindaddig
10. fenn	30. mindenütt
11. folyvást	31. mindig=3
12. hol=6	32. most=3
13. honnan	33. nálunk=3
14. hozzá	34. nekem=2
15. így=4	35. ott=7
16. ingyen	36. ránk
17. ismét=3	37. reá=2
18. jelenleg	38. régen=2
19. jól	39. rendkívül
20. később	40. soha=6

41. sohasem
42. tavaly
43. úgy=8
44. valaha
45. valóban=3

49. velünk=2
46. végig=2
47. végre=4
48. vele=2

41. ki (ik)
42. kívül
43. korántsem
44. közé
45. között
46. legalább
47. meg=6
48. mégis
49. mégpedig
50. mellett=2
51. mert=11
52. midőn=6
53. mielőtt
54. míg=6
55. miként=2
56. mint=25
57. miután
58. mivel
59. ne=7
60. nehogy

61. nélkül
62. nem=36
63. nemcsak=2
64. non
65. össze=3
66. pedig=6
67. rajta
68. részint=6
69. s=27
70. sem=6
71. sőt=4
72. szerint
73. -szerte
74. tehát=5
75. ugyebár
76. után=2
77. vagy=5
78. vajon=2
79. valamint=2

IGEKÖTŐK, NÉVELŐK, NÉVUTÓK, KÖTŐSZÓK

1. a = 117
2. alatt=12
3. alig
4. alól
5. által=2
6. amellett
7. anélkül
8. át
9. az=69
10. azonban=3
11. azonkívül
12. bár=2
13. be
14. csak=20
15. csakhogy=2
16. de=17
17. -e=4
18. egyszersmind=2
19. el=9
20. elé

21. ellen=6
22. előtt=3
23. éppen=8
24. és=30
25. fel=6
26. felett
27. felül
28. fölött
29. ha=6
30. helyett
31. hisz (ksz)
32. hogyha
33. hogysem
34. hogy=45
35. igen=4
36. íme
37. inkább
38. iránt
39. is=25
40. keresztül

IV. számú melléklet

A SZÖVEG KORABELI KÖZLÉSÉNEK HASONMÁSA

(Forrás: *Tissza László, Gr. Széchenyi Dénes és Madách Imre tartott beszédei.* Pest, 1861. Nyomatott Wodianer F.-nél)

A MADÁCH KÖNYVTÁR – ÚJ FOLYAM EDDIG MEGJELENT KÖTETEI

1. I. Madách Szimpózium (1995)
2. II. Madách Szimpózium (1996)
3. Fráter Erzsébet emlékezete I. (1996)
4. Imre Madách: Le manusheski tragedija (1996)
5. III. Madách Szimpózium (1996)
6. Balogh Károly: Gyermekkorom emlékei (1996)
7. Nagyné Nemes Györgyi–Andor Csaba: Madách Imre rajzai és festményei (1997)
8. IV. Madách Szimpózium (1997)
9. Andor Csaba: Ismeretlen epizódok Madách életéből (1998)
10. Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné (1998)
11. V. Madách Szimpózium (1998)
12. Fejér László: Az ember tragédiája bemutatói (1999)
13. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg (1999)
14. Madách Imre: Az ember tragédiája. II. Szövegváltozatok, kommentárok (1999)
15. I. Fráter Erzsébet Szimpózium (1999)
16. VI. Madách Szimpózium (1999)
17. Imre Madatsh: Di tragedye funem mentshn (2000)
18. Majthényi Anna levelezése (2000)
19. Komjáthy Anzelm: Önéletírás (2000)
20. VII. Madách Szimpózium (2000)
21. Imre Madách: Tragedy of the Man (2000)
22. Fráter Erzsébet emlékezete II. (2001)
23. II. Fráter Erzsébet Szimpózium (2001)
24. Bárdos József: Szabadon bűn és erény közt (2001)
25. VIII. Madách Szimpózium (2001)
26. Madách Aladár művei. I. Versek (2002)
27. IX. Madách Szimpózium (2002)
28. Imre Madách: A Traxedia do Home (2002)
29. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutatói. I. Az ősbemutatótól Trianonig (2002)
30. X. Madách Szimpózium (2003)
31. Imre Madách: Moses (2003 [angol])

32. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993–2003) (2004)
33. L. Kiss Ibolya: Erzsébet tekintetes asszony (2004)
34. Becker Hugó: Madách Imre életrajza (2004)
35. XI. Madách Szimpózium (2004)
36. Árpás Károly: Egy Madách-beszéd elemzése (2004)
37. Madách Imre: Zsengék. Commodus – Nápolyi Endre (Madách Imre művei I. Drámák 1., 2004)
38. Papp-Szász Lajosné: Két Szontagh-életrajz (2004)
39. Kálnay Nándor: Csesztve község története – Csesztve község (Nógrád vármegye) tanügyének története (2004)
40. Madách Aladár művei. II. Próza (2005)
41. Horánszky Nándor: Az alsósztrégovai Madách-síremlék (2005)
42. XII. Madách Szimpózium (2005)
43. Enyedi Sándor: Az ember tragédiája bemutató. Az első hatvan év (2005)
44. Imre Madách: Die Tragödie des Menschen (2005)
45. Radó György–Andor Csaba: Madách Imre életrajzi krónika (2006)
46. Madách Imre: Reformkori drámák. Férfi és nő – Csak tréfa – Jó név s erény (Madách Imre művei II. Drámák 2., 2006)

SOROZATON KÍVÜLI KIADVÁNYOK

- Madách Imre: Az ember tragédiája (2002)
 Andor Csaba: Százegy aforizma (2002)
 Györe Balázs: A jámbor Pafnutyij apát keze vonása (Györe Balázs művei 1., 2002)
 Palágyi Menyhért: Madách Imre neje (2003)
 Györe Balázs: A 91-esen nyugodtan elalhatok (Györe Balázs művei 2., 2003)
 Frim Jakab: A hülyeség és a hülyeintézetek, különös tekintettel Magyarországon (2004)
 Antal Sándor: Ady és Várad (2004)
 Györe Balázs: Mindenki keresse a saját halálát (Györe Balázs művei 3., 2004)

- Tomschey Ottó: A XVIII–XIX. század magyar költői / Hungarian poets of the 18th–19th centuries (2004)
 Andor Csaba: Ízes étkek (2005)
 Horváth Beatrix: A lélek útjain (2005)
 Györe Balázs: A megszólítás ábrándja (Györe Balázs művei 4., 2005)
 Guy de Maupassant: Az örökség (2006)
 Bene Zoltán: Legendák helyett. 11 történet (2006)

Megköszönjük, ha személyi jövedelemadója 1%-ával támogatja a Madách Irodalmi Társaság további működését és kiadványainak megjelentetését.

Adószámunk: 18066452-1-42

Címünk: 1072 Bp., Nyár utca 8.

Számlánk: Madách Irodalmi Társaság, 11707024–20345224

www.madach.hu